

MODRA PTICA LETO XI.

LETO 1939/40

ŠTEV. 5

MODRAPTICA

leposlovna revija, izhaja vsak mesec enkrat na dveh polah (32 straneh). Vsak letnik se prične z decembrom in se konča z novembrom naslednjega leta.

Letna naročnina samo na revijo, ki je vključena v redne publikacije Založbe Modre ptice, znaša din 100.—. Posamezna številka din 10.—. Naročniki na redne publikacije prejemajo list kot dopolnilo h knjigam brezplačno.

Urednik Janez Žagar. Rokopisi se ne vračajo.

Uredništvo in uprava v Ljubljani, Ulica 29. oktobra (prej Rimska cesta) št. 1. Telefon 3163. Št. čekovnega računa 15.369.

VSEBINA 5. ŠTEVILKE

APRIL

Ivo Brnčić: Cankarjeva ljubezenska drama

Vladimir Bartol: Na oddihu

Igor Torkar: Dva starca

Vladislav Petković-Dis: Sedma pesem (*Tone Potokar*)

Tone Potokar: Vladislav Petković-Dis

Razno

CANKARJEVA LJUBEZENSKA DRAMA

IVO BRNČIČ

Uvod

Erotsko vprašanje je eden osrednjih vozlov celotne Cankarjeve psihologije, ena najkritičnejših točk njegove literature in eno najkočljivejših poglavij njegovega osebnega življenja. Cankarjevo razmerje do ljubezenskega problema pojasnjuje to izredno zamotano in tako težko dostopno osebnost v veliko usodnejši meri, kakor bi bilo mogoče soditi na prvi pogled; zakaj vse značilne poteze Cankarjevega notranjega obraza se prav tu razodevajo v svoji najpristnejši in najnedvomnejši podobi, tu se steka večina psiholoških silnic, ki so določale njegov odnos do sveta in življenja, do ljudi in samega sebe (ali so vsaj občutno sovplivale nanj), tu se naposled tudi križajo vsa pota njegove tegobne življenjske usode.¹

Ivan Cankar nikakor ne spada med vélike ljubimce in ljubezenske izvedence svetovne književnosti, kakršni so bili — vsak na svoj izviren način — pesnik »Visoke pesmi« Salamon, Petrarca, Heine, Barret-Browningova, Puškin ali naš Prešeren. Cankarjeva erotska tematika že po svoji zunanji plati ni kdove kako bogata in izključno erotskim vprašanjem je žrtvoval v celoti sorazmerno dokaj pičel odstotek svojih spisov. Njegovega opisovanja ljubezenskih reči ne odlikuje kakšno presenetljivo mnogoglasje; njegova obdelava erotskega problema je prav za prav zgolj vrsta zelo sorodnih variacij na eno in isto, v bistvu vedno enako postavljeno témo. Njegove sodbe o erotskih zadevah, izražene bodisi posredno bodisi naravnost, so vrhu tega mnogokdaj zelo tvegane in njegov »življenjski nauk« o tem elementu življenja se po svoji objektivnosti in prepričevalnosti nikakor ne more kosati s pomembnostjo njegovih etičnih, idejnih in družbeno kritičnih dognanj.

Pravkaršnje trditve sicer ne pričajo v prid uvodni trditvi, da bi bila Cankarjeva erotika tako izjemno važen činitelj njegove psihološke problematike. Ali vendar je nesoglasje samó navidezno. Zakaj pomembnost in posebnost Cankarjevega razmerja do erotskega problema ni toliko v samih njegovih razlagah ljubezenskih pojavov in tudi ne v vprašanju, v kolikšni meri in s kakšnim uspehom se je umetniško izživel na tem

¹ Obravnavanje katerega koli kompleksa pojavov, ki se podreajo nekim skupnim zakonitostim, za katerih odkritje in pojasnitev ravno gre, je vselej zvezano s posebnim poudarjanjem tistih činiteljev, ki kažejo skupni izvor, skupno pogojenost obravnavanih pojavov — skratka, z nekim posploševanjem. Ali kakor se je treba zavedati, do kod segajo meje tega »posploševanja«, tako je treba tudi vedeti, da je človekov duševni razvoj prav tako zakonit, določenim determinantom podvržen proces kakor slednje dogajanje v prirodi ter je človekova duševnost nedeljiva celota, enovit organizem, ki se sicer izživilja v raznih smereh, med katerimi pa vedno prevladuje neka osrednja tendenca, ki predstavlja »življenjsko linijo« osebnosti in najočitneje označuje človekov značaj.

področju. Gre predvsem za to, kako je Cankar v najskritejših psiholoških globinah reagiral in kako je mogel reagirati na erotski imperativ življenja, za problem, kakšne so bile prvotne podzavestne prvine njegove duševnosti, ki so v skladu z njegovo celotno življenjsko linijo narekivale smer tudi njegovemu ljubezenskemu življenju ter do neke mere celó v naprej določale zaključke, ki jih je izvajal iz svoje dejanske izkušnje. Tako je že koj skrajša treba opozoriti na dejstvo, da se giblje Cankarjevo ukvarjanje z erotskim vprašanjem skorajda redno v precejšnji odmaknjenosti od tistih najprirodnejših pojavnih oblik, v kakršnih doživlja človek eros v večini primerov in v kakršnih se je ta predmet največkrat in najlepše izrazil v umetninah velikih ljubimcev svetovne literature. Ravno te prirodne polnote in preproščine ljubezenskega doživetja Cankar ne pozna; omanna preprostost potešenega ljubezenskega hrepenenja mu ni nič manj tuja kakor pretresljiva preprostost Prešernove ljubezenske nesreče. »Če ga glede ljubezenske usode primerjamo s Prešernom,« je zapisal Josip Vidmar, »ki je doživel elementarno tragedijo, da je njegova ljubezen zadela na neljubezen ter ostala brez odziva, se nam pokaže Cankarjeva osebnost v prvinskih in nagonskih človeških stvareh, ki so zapletene v ta doživljaj, skoro nekako izpodrezana in pomaknjena v neko manj prvobitno sfero, kamor je pomaknjena tudi drama njegove ljubezni, ki je prav za prav umrla na neki tuji ravnini« (»Delo Ivana Cankarja«, LZ 1931, str. 475). Vidmar ima prav; Cankar se namreč erotiki *ne podreja* s tisto prostodušno zaupljivostjo, spričo katere je ljubečemu človeku že plamen njegovega čustva nagrada in radost. Njegovo ljubezensko čustvo ni vdano izgorevanje in spontano, neustavljivo stremljenje po ljubljenem bitju in ljubezenski sreči, prvobitno čisto ko smeh otroka, kadar je uslišano, in prvobitno strašno ko trpljenje porodnice, kadar je zavrnjeno. Nobeden njegovih avtobiografskih junakov se svoji ljubezni ne predaja s tistim nagonskim občutkom samoumevnosti, nujnosti in celó usodne primoranosti, ki označuje visoko napetost ljubezenske strasti; vzroki, ki ženo te njegove dvojnike v ljubezenske pustolovščine in določajo njihovo erotsko izbiro, so veliko bolj zamotani in dosti manj elementarni, pogostoma se pojavlja med njimi celó življenjska slabost. Cankarju eros ni »ljubezni tiranija« v Prešernovem smislu, ni mogočen, nezajezljiv zagon zmagovitega življenja, mu ni »stihija«, kakor pravi neprevedljivi ruski izraz, temveč po navadi nekaj drugovrstnega, skoraj podrejenega. In kar je najvažnejše: ljubezen ne stopa predenj skorajda nikoli sama po sebi, kot samostojen življenjski problem, kot v sebi zaključen motiv, marveč mu služi bolj za ozadje, na katero projicira svoje borbe z drugimi življenjskimi vprašanji, se pojavlja malone redno le v odnosu do reči, ki sicer utegnejo biti kajkrat z erotiko odločilno povezane, a ta povezanost vendarle ni tako neogibna, kakor jo kaže njegovo obravnavanje tega predmeta, ki se neredko giblje skorajda bolj na načelnih kakor pa na dejanskih tleh. Ta stalna, a ne docela nujna odvisnost erotike od činiteljev z drugih, izvenerotskih področij pa je take narave, da jo neredko občutimo kot nekakšno neubranost, okrnjenost, nepopolnost njegovega ljubezenskega doživljanja, včasih že kar kot bolnost. »O Nina, bolna si ti in bolan sem jaz!« je sam vzkliknil v »Nini«, tej izraziti ljubezenski samopovedi. Verjetno je imel ravno Cankarjevo erotiko v mislih tudi Ivan Pregelj, ko je izjavil (DS, 1919, str. 21), da bi ga »štel med 'bolne' genije...«

Bolezen in posledice

Vendar morejo biti takšne označbe zgolj zasilne. Kajti drama Cankarjevega ljubezenskega življenja, ki ji je celó v zgodovini svetovnega slovstva malo podobnih, ni tako preprosta, da bi bilo mogoče vso njeno globočino izčrpati z eno samo besedo, in izraz »bolnost« ji je vse preozko merilo. Saj to je bila borba, ena sama nepretrgana, dolgoletna, velikkanska borba med življenjem, ki se je v človeška srca ljubezen, jih z njo priklepa nase ter jih mami k vedno novim osvajanjem vseh radosti in lepote tega sveta, pa med boleznijo, bedo in nesrečo, ki so ko temne sence smrti zalezovale umetnika in po buriško pazile na vsak njegov poskus, da bi vrgel z ramen njihov jarem ter se vključil v vesoljno bratovščino zdravih, veselih, upajočih, polno živčih ljudi. Za nič več in nič manj ni šlo v tej borbi kakor za afirmacijo ali zanikanje samega življenja in to je bila dilema, pred katero je Cankar stal.

Bil je nadvse nesrečen človek in je vse svoje žive dni ostal samski. Življenje ga je tako grdo pestilo, da mu povrh vseh nesreč ni pozabilo dati za popotnico tudi večne revščine in mučnega, ubijajočega otepanja za skorjo vsakdanjega kruha, tako da je komaj mogel misliti na to, da bi kdaj utegnil dostojno preživljati sebe in družino. Ali vendarle bi bilo nápak precenjevati pomen zunanjih, gmotnih težav, ki so mu v tolikšni meri otežkočale najobičajnejšo rešitev erotičnega vprašanja. Upravičena je namreč domneva, da bi bilo Cankarju izredno težko urediti njegovo ljubezensko življenje z zakonom tudi v hipotetičnem primeru, če bi bil gmotno boljše preskrbljen. Zakaj po vsem svojem duševnem razvoju in svojem značaju, po vsem svojem doživljanju erotike je bil za tako odločitev notranje tako malo uglašen, je nosil v sebi tako malo psiholoških pogojev zanj, da mu je zakon pomenil skoraj povsem neizvršljivo dejanje. Okrutna fizična napaka, ki je kakor prekletstvo ležala nad njim in ki naj bo najprej omenjena — o njenem vplivu tako na ves njegov notranji razvoj kakor na njegovo erotiko je prvi spregovoril Lojz Kraigher v svoji študiji »Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt« (Koledar Cankarjeve družbe za leto 1939.) — ta napaka ni bila edini, pač pa najvidnejši in gotovo najbolestnejši vzrok njegove nepripravljenosti za trajno, urejeno ljubezensko zvezo. To je bila enureza — sama po sebi malenkostna bolezen, ki pa je, kakor trde znanstveniki, najtesneje povezana s človekovim spolnim in erotičnim izživljanjem. Tako je postal Cankar žrtev paradoksnega naključja, da si je hujšega težko predstaviti: ravno njemu, temu izbrancu duhá in temu oznanjevalcu lepote, je neusmiljena muhavost usode naložila neznosno breme, da je vse svoje dni ostal prikrajšan za eno pglavitnih življenjskih lepote — za preprosto, neskaljeno, nezagrenjeno uživanje ljubezni. »Živčna napaka Ivana Cankarja,« piše Kraigher (str. 22), »...je bila take vrste, da je bila tesno povezana z njegovim spolnim življenjem. Ivan Cankar je imel zelo močan spolni nagon. A kakor so mu bili zapleteni in zavozlani živci, ki so povzročali njegovo otroško bolezen, tako se mu je polagoma zaplelo in zavozlalo njegovo spolno živčevje. In to njegovo neobgljeno živčno stanje mu je izpodjedalo korenine telesne sile in močnatosti.« Tisto, kar je najpovprečnejšemu zemljanu tako preprosto in lahko, dejanska možnost eroške izbire in najdbe zakonskega tovariša, je bilo Cankarju zavoljo te motnje na moč težavno in tvegano, nemara celó nerešljivo vprašanje.

A še mučnejše so bile kot posledica te napake izredno hude psihološke ovire, ki so silovito komplicirale njegov odnos do ženske in do zadev spola sploh ter bi že same po sebi zadostovale, da bi v seznamu človekovih življenjskih načrtov potisnile zakon na eno poslednjih mest. »Hrepenenje Cankarjevega življenja,« pravi Kraigher (str. 23), »je bila ženitev z lepo, mlado in nedolžno izvoljenko njegovega srca. Dano mu je bilo živeti s prijateljicami, starejšimi, izkušenimi ženskami, ki so ga ljubile, pa so mu bile vse bolj pestunje kakor ljubice.² Pri njih se mu je posrečilo premagati zavozlane ovire svojega živčevja. Kadar koli pa se je lotil ženitovanjskih načrtov z mladim, neizkušenim dekletom, mu je izpodletelo. Tu bi moral speljati in voditi v ljubezen on sam. A tu se je vsakokrat pokazalo, da so bile psihične ovire v njem tako mogočne, da je omagal sredi poti.« Glede Cankarjevega razmerja do Štefke Löfflerjeve domneva Kraigher, da je bilo »zelo verjetno... vse to ženitovanje samo zunanja kretnja, s katero je varal sebe in vso okolico. Zakaj — po dolgem izmikanju in zavlačevanju je nazadnje le pobegnil svoj izvoljenki, pobegnil z Dunaja in se vrnil v domovino, da se je izognil nemogoči — zanj nemogoči — zvezi z zdravim, neizkušenim dekletom« (str. 28).

Nemogoče si je skoraj predstavljati, da bi človeka s pravkar omenjeno napako ne mučilo trajno občutje neke negativne izjemnosti med ljudmi, zlasti še, če je bila ta izjemnost v tako rezkem nasprotju z blestečo izjemnostjo njegovega duha in poklica, katere se je Cankar vse svoje dni živo zavedal. »Občutje manjvrednosti,« kakor pravijo temu psihologi, je spričo leta in leta trajajočih muk, ki so bile Cankarjev delež, le suhoparen učenjakarski izraz, s katerim se je tragiki tega življenja komajda mogoče približati. Tega Cankarjevega občutja sicer ni bila kriva edinole njegova bolezen, saj je bržkone bila tudi sama le dediščina izjemno težkih življenjskih pogojev, v kakršnih je živel že od rojstva; ali kot taka se je takoj uveljavila kot nov vzrok ali vsaj pospeševalec njegovega občutja manjvrednosti ter ga je že po svoji naravi morala zlasti izpodbujati ravno na ljubezenskem področju. »Tesna povezanost te slabosti s spolnim življenjem,« piše Kraigher (str. 34), »pa ga je ovirala in izpodjedala v mladeniški in moški dobi in ga prignala že s tridesetim letom do obupa nad svojo klavarno telesnostjo... Njegovo hrepenenje... je kipelo k cvetu mladosti in lepote. Tu pa... ga je izpodnašalo njegovo vse premočno čustvo telesne manjvrednosti.« To zvezo med Cankarjevim občutjem manjvrednosti in njegovo erotiko je zaslutil že Božo Vodušek, ki ugotavlja v svoji knjigi »Ivan Cankar« ob analizi epiloga »Erotike« (str. 75) »pojavljanje močnega občutka manjvrednosti«; do zaključka, da spada erotični moment med pglavitne vzroke tega občutja, prihaja Vodušek tudi ob razčlenjanju črtice »Mimo življenja« (str. 78).

Kakšno nesmiselno protislovje: on, ki ni nikdar nikoli niti za hip podvomil v svoj svetli talent in ki ga nikdar ni zapustila njegova apolonska samozavest, se je moral otepati z najbolj črnimi, najbolj strupenimi dvomi vase samega, ki so ga kakor nakazni izrodki preplašene domišljije

² To Kraigherjevo sodbo potrjujejo tudi besede Ivana Prijatelja (»Domovina, glej umetnik!«, Cankarjev zbornik, str. 19), da je bil Cankar »v praktičnem življenju... pri izbiranju svojih prijateljic naravnost skromen, in skoraj pasiven, jemlječ jih, kakor mu jih naklanja usoda, po mojem mnenju bolj ljubljen kakor ljubeč.«

srednjeveških slikarjev oblegali vselej, kadar koli je obstal pred problemom svojega razmerja do ženske in ljubezni. Ti dvomi so stalen refren njegovih razglabljanj o lastni ljubezenski usodi, naravnost mučno, skoraj ekshibicionistično se razgaljajo že v nekaterih njegovih pismih Anici Lušinovi. Nenehoma ga silijo tudi k hudo pretiranim izjavam o samem sebi, k izjavam, ki se pogostoma bližajo že samomučiteljskim izpadom, katerih uničujoče, kajkrat že na mržnjo meječe samozaničevanje ima malo primerov med sodbami, ki so jih zapustili o sebi pisatelji pri nas in tudi drugje. »Jaz si niti predstavljati ne morem,« je pisal 22. XI. 1898 (LZ 1926, str. 372), »da bi me mogla ljubiti tacega, kakoršen sem zdaj ... Ko bi ne imel trohice talenta, bi bil v resnici največja ničla na svetu.« Isto sodbo je v vsej njeni ostrosti ponovil še nekaj let pozneje, ko ga z Anico niso več vezale nekdanje intimne vezi in ko je bil vendar že priznan pisatelj in celó avtoriteta slovenske književnosti. »Ko bi me, recimo, Ti ne imela nič manj rada, nego svojega ženina,« je pisal 26. VII. 1902, »in ko bi jaz, recimo, dejal: Zdaj si izberi! — kako bi bilo potem? Ali bi se jaz ne znižal, ne znižal pred Tabo tako zeló, da bi ne ostalo nič od mene, nič od mojih ‚vspehov‘, nič od moje ‚slave‘? — Dà, draga moja, niti še vrednosti podučitelja« (ibid., str. 436). Resda bi bil sicer možen ugovor, češ da ima Cankar v mislih sebe samó kot zakonskega kandidata, saj reven poklicni pisatelj, kakršen je bil, kot tak zlasti še v tistih časih pač ni mogel upati na kdove kako zadovoljivo oceno. Ali čudno je, da tega sam ne omeni — in odkod tudi brezdanja grenkoba in poniževanje samega sebe, zakaj se ti napadi nase samega tako pogosto ponavljajo? »Poglej ‚Erotiko‘:« je pisal 16. IX. 1902, »jaz ne vem, koliko lepih žensk sem tam opeval, ali vse so že v varnem zavetju, v gorkih rokah; jaz sem bil zanje samo nekak ‚Vorstadium‘, nekaka vadvnica, nekak ‚Versuchskaninchen‘. Miserere!« (ibid., str. 445.) Še značilnejše je razpoloženje, ki ga izraža sonet »Resignacija« (XIV. zvezek Zbranih spisov), nastal ob polomu njegove ljubezni do M. K. (v l. 1908):

Pogledal sem ji tisti dan v oči
in tam sem bral, da se je vse končalo,
vse do fermenta! Kar mi je ostalo,
je komaj vredno pustih besedi.

O vsi svetniki — saj boleš to ni,
blamaža je neskončna! Še to malo,
kar je nogó na krovu mi držalo,
ponos — še tega ni! Zakričal bi!

(XIV. zv., str. 6.)

Kar tedaj Cankarja najbolj kljuje, ni sámo dejstvo zavrnitve, ni narturna, prvobitna bolečina neuslišane ljubezni (»saj boleš to ni«!); poudarek je na besedah »blamaža« in »ponos«, med katerima izdaja zlasti drastičnost prve posebni značaj njegove reakcije na ta ljubezenski zlom. Jasno pa je, da se je mogel »blamirati« edinole kot moški in da je ranjen predvsem njegov moški ponos. Ni treba posebej dokazovati, da skriva ta Cankarjeva izredna občutljivost za njegov moški ugled in to čustvo osramočenosti neko podtalno nevero v samega sebe. Podoben

odnos do lastne moške vloge razodeva tudi črtica »Siromak Matija« (XIV. zv.), ki ima, kakor pravi Izidor Cankar (str. 301), »vseskozi avtobiografski značaj... in opisuje pesnikovo vrnitev na Dunaj k nevesti Štefki, potem ko se je bil nanovo zaljubil v Ljubljani«. Zanimiva je tale Matijeva izpoved: »Poznal sem dekleta, lepega, da se mi je bleščalo v oči, če sem ji pogledal naravnost v obraz. In ni me zasmehovala tisti prvi hip, ko je spoznala... moje občudovanje. Zakaj bistro preudari: zgolj občudovanje je bilo! Moje srce me namreč pozna, nevredno cunjo, in si ni upalo zakoprneti med zvezde same« (str. 64). Matija-Cankar izrecno poudarja, da ga dekleta ni zasmehovala; če je to dejstvo tako nenavadno, da mora posebe opozarjati nanj, potem ni dvoma, da so ga sicer ženske zasmehovale, to se pravi: da je bil preverjen, da ga zasmehujejo. Prav tako je gotovo, da je moglo to namišljeno »zasmehovanje« meriti zgolj nanj kot na ljubezenskega pretendenta. Zatrjevanje pa, da se je ob drugih prilikah pojavilo takoj »prvi hip«, izpričuje znova Cankarjevo presenetljivo in bolešno občutljivost glede lastne moške veljave. Isto vrednotenje samega sebe, le da v malce bolj umirjeni obliki, se ponavlja tudi v črtici »Marta in Magdalena« (XV. zv.), v kateri »prvem poglavju opisuje C. avtobiografsko svoje duševno stanje, ko se je odtrgal od Štefke, ljubezensko sanjal v Ljubljani, se v željah vračal na Dunaj« (Izidor Cankar, str. 324). »Glej... tudi jaz poznam takega človeka... Bog mu bodi milosten!« opisuje Cankar samega sebe. »Ni več mlad, že mu jih je preko trideset... Ni ne lep ne grd, čisto navaden človek, ki še nikoli ni bil deležen zanimanja... Tisti neznatni in nezanimivi ljudje ljubijo resničnejše in pristrčnejše, nego junaki... Ljudje, ki so za glavo višji od drugih in ki se drhal ozira za njimi« (str. 218). Predvsem je zanimivo zatrdilo, da ni bil Cankarjev dvojnik »še nikoli deležen zanimanja«; ker pa je bil Cankar kot umetnik v prav izdatni meri predmet splošnega zanimanja, je jasno, da morejo navedene besede cikati le na vtis, ki ga je vzbujal, se pravi, ki je mislil, da ga vzbuja kot moški, kot ljubezenski partner. Kako neki naj bi Cankar nadalje mogel trditi, da je »čisto neznaten človek«? Saj se je vendar že od vsega začetka kaj določno zavedal svojega talenta in pomembnosti svojega umetniškega udejstvovanja. Možna bi bila misel, da je hotel s tem popravkom resničnega stanja zabrisati preočitni avtobiografski značaj črtice. Ali takšna razlaga bi bila malo verjetna, saj se je Cankar tolikokrat izpovedoval brez strahu in z vso iskrenostjo, ki mu je bila lastna, kar ne velja nič manj tudi glede njegovega razmerja do Löfflerjeve, o katerem je nekajkrat sila odkrito govoril. Potemtakem gre le za poudarjanje neke resničnejše »neznatnosti«, to je: nekega resničnega občutka neznatnosti; in spet je očitno, da more to biti edinole občutek lastne moške neznatnosti. Trditev potrjuje tudi Cankarjeva primerjava samega sebe z »junaki«, ki zadeva izključno erotične kvalitete; omenjeni občutek je še značilnejši spričo dejstva, da se Cankar sam zaveda neke svoje prednosti pred »junaki«, namreč »pristrčnosti« in pristnosti svoje ljubezni, a se kljub temu šteje med »neznatne« ljudi.

Kajpada bi bili vsi navedeni primeri še zmeraj nezadostni, če bi Cankarjeve nevere v lasten moški ugled ne dokazovalo, kakor se bo še izpričalo, vse njegovo vedenje in ravnanje v dolgoletni ljubezenski drami njegovega življenja.

Že dosedanji podatki dadó slutiti, kako je moralo Cankarja trpinčiti nezaupanje v lastno moško veljavo in kolikšna muka je bil ta dvom za tega izrednega človeka, ki je bil sicer kot umetnik in borec vse svoje življenje pravo utelešenje moštosti z vsemi njenimi bistvenimi prilastki, da je take ne le slovenska literatura, temveč celotno slovensko javno življenje nista videla že izza Levstikovih dni. A tragična absurdnost, katere žrtev je bil Cankar, gre še delj; zakaj ta neustrašni bojevnik je v nekaterih pogledih ostal neobgljeno brezmočen kakor otrok. Na dnu njegovega erotičnega doživljanja se namreč skriva neka pubertetna usedlina, ki je očividno nikoli ni mogel preboleti in ki je sčasoma postala kronična motnja njegovega ljubezenskega življenja. »... veliko petošolskega je ostalo v meni,« je zapisal sam v nekem pismu Mici Kesslerjevi (LZ 1926, str. 380). Po vsej verjetnosti meri predvsem na to značilnost Cankarjeve erotike tudi malce presplošna izjava Ivana Preglja, da bi ga štel »v vrsto problematičnih ljudi, ki niso duševno nikoli dorasli« (DS 1919, str. 21). Marsikatera posebnost Cankarjevega doživljanja ljubezenskih zadev resnično razodeva neko neuravnovešenost njegove erotike, neko nesproščenost tiste vrste, kakršna označuje zlasti pubertetno stopnjo človekovega razvoja. V tem pogledu je vredno pozornosti že njegovo opisovanje ženske in njene zunanosti, ki kaže omenjeno njegovo potezo v nekem odnosu, ki je najkritičnejši problem pubertetne erotike — namreč v razmerju do ženskega telesa. »Oblečena je bila moja ljubica v dolgo plavo krilo, prepasano s srebrnim pasom, na prsih izrezano;« piše v črtici »Tisti lepi večeri« (I. zv., str. 107); »široki rokavi, komaj do komolcev...; na njenih laséh je cvetela bela roža; in list te bele rože je pal na njeno ramo, stresel se je od boječega poželenja ter zdrknil počasi globoko dol med njene skrite grudi.« Podoben je tudi opis iz črtice »Mimo življenja«: »Tisto leto je bila poletna moda jako okusna. Posebno polrazcveta dekletca z velikimi, rosnimi očmi, polnimi ustnicami — kakor solnčni žarki... raztopilo bi se človeku srce... lahke bluže, svetle, prozorne, z rokavi tesnimi ob ramenih, širokimi ob gležnjih, tako da je bila roka gola do komolca, če se je vzdignila; krilo tesno, vrito na polne ude — o koprnjenje!« (VII. zv., str. 3). Ženska roka, razgaljena do komolca, je stalna senzacija, ki Cankarja čudno vznemirja in opaja. »Tanka, bela roka, do komolca gola« razburja Grivarja v »Novem življenju« (XII. zv., str. 292) in se s simptomatično nepogrešljivostjo pojavlja v celi vrsti Cankarjevih opisov različnih žensk. Iz teh opisov vselej diha neka nemirna nostalgija, neka nema želja po doživetju nečesa nedoživeljenega, neka tiha, nepriznana prošnja; na dnu te trpke nežnosti, te samó na pol izvršene kretnje božanja, tega plahega poželenja, ki je hkrati že strah in umikanje ter se izpoveduje komajda s šepetom ali pretrganim vzklikom — na dnu te nepotešene erotične radovednosti leži povsem pubertetno doživljanje nerešene uganke ženskega fizisa, uganke, ki je tako omamna, a obenem tako skrivnostna in strašna, da vzbuja v Cankarjevem dvojniku Grivarju misel na smrt: »... oko bi ne razločilo oblik, ali srce jih je razločilo; vse od las, temno kipečih ob čelu, mimo tihe, v svetlobi trepetajoče oble belih lic do rahlo upognjenega vrata in do telesa..., ki bi ga sanjalo oko v zadnjih vročih sanjah, zato da bi se ne odprlo nikoli več« (»Novo življenje«, XII. zv., str. 309). Ta bolestna

pubertetna melodija ne trepetja edinole v Cankarjevih vpodobitvah realne ženske, marveč spremlja tudi pesniške idealizacije ženske, ki so zanj tako zelo značilne. Ugotovitev ni nova; prav ob analizi ene izmed teh Cankarjevih sanjskih postav, Jacinte, jo je v svojem poročilu o vprizoritvi »Pohujšanja v dolini šentflorjanski« svoj čas zapisal že Filip Kalan ter je mimogrede nakazal tudi nekaj zaključkov, ki jim kljub njihovi rezkosti ne gre odrekati bistrega pogleda na Cankarjevo ljubezensko problematiko. »Podoba Jacinte in njen postanek,« pravi Kalan, »... bo mogoče docela razjasniti šele takrat, ko bomo imeli zanesljive podatke o Cankarjevem osebnem, intimnem erotičnem življenju. Zakaj dokler ta stran njegove človeške osebnosti ne bo pogumno, brez napačnih, ozkosrčnih ozirov raziskana, nam bo tudi marsikatera ženska postava in marsikatero ljubezensko doživetje v njegovem delu ostala uganka... Zaenkrat moremo samo opozoriti na zaključek, ki se človeku zmerom znova vsiljuje ob študiju Cankarjevih del od »Erotike« do »Podob iz sanj«: da je moralo biti njegovo erotično življenje vseskozi bolešno, neizživeto, pubertetno zaostalo in telesno neurejeno, in da je zato tudi vsa njegova erotična proza do neke mere nezrela, neizčiščena, mučna, bolešna. Cankar je tudi kot pisatelj malone zmerom tisti mladostni grešnik, ki trepeče pred širokimi, ohlapnimi rokavi, kateri se spuste ob goli, polni ženski roki do pazduhe; gole roke, gol vrat, gola ramena, pregib telesa pod obleko, vsa ta »slečena« in ne »gola« ženskost ga tudi med pisanjem draži kot nedoživeta sanja in vseskozi moremo zasledovati ta nemoški, dečji, nesvobodni odnos do ženske in njenega telesa. Tudi Jacinta je v svojem bistvu samo na odru vtelešena erotična sanja večno nezadoščenega, za telesno ljubezen nezrelega ali nezmožnega ljubimca...« (Modra ptica, 1933/34, str. 27—8.)

Pri tej priložnosti je treba naposled opozoriti na zanimivo dejstvo, da se vsi Cankarjevi večji avtobiografski spisi, tako »Življenje in smrt Petra Novljana«, »Grešnik Lenart« in »Moje življenje«, končajo tik pred junakovo pubertetno dobo. Na vprašanje, zakaj se je temu kristalno čistemu človeku, ki je bil do drugih ljudi in do sebe samega vselej tako brezobzirno, tako mučiteljsko in mučeniško iskren, zataknilo pero ravno takrat, ko bi naj opisal to najtežje razdobje lastnega in slehernikovega življenja, na to vprašanje je možen en sam odgovor: konflikti, ki spremljajo človekovo puberteto, so morali biti v njegovem primeru tako težki in tako nerešljivi, da jih preprosto ni mogel umetniško utelesiti — zakaj slednja umetniška stvaritev pomeni rešitev nekega konflikta in hkrati tudi umetnikovo rešitev iz njegovih spon, zmago nad njim. A ravno te sprostitive, te zmage Cankarju očitno ni bilo dano doživeti; pubertetni konflikti so v njem po vsem videzu ostali večno nerešeni ali vsaj ne do kraja rešeni ter so ga razjedali ko globoka, neozdravljiva rana, o kateri človek ne more pripovedovati, ker bi mogel le divje, neartikulirano kričati od bolečine — on pa, ki mu je bila lepota, skladnost, ubranost ena najmogočnejših postav življenja, ni hotel kričati, kakor bi bil kričati moral. Da trditev ni pretirana, priča Cankar sam. »Kakor sem spoznal,« je dejal v »Mojem življenju«, »da mora o svoji mladosti spoštljivo govoriti, kdor se noče zaničevati sam, je bilo delo težko, se mi je beseda uprla. Spoštovanje ne prenese nobene laži, ne zavijanja, še pretiravanja ne. Najhujše je, da tudi ne prenese prikrivanja. Bilo pa bi treba nadčloveške moči, nadčloveškega samospoznanja, bi bilo treba neusmiljenja do sebe,

da bi človek do celega razgalil svojo dušo pred svetom, da bi jo pokazal v nežni rasti, razkril najtanjše korenine svojega bitja, otipal brez sramu in brez strahu vse zgodnje kali poznejših zmot in grehov» (XVII. zv., str. 231). Besede pa, ki jih je zapisal v črtici »Očiščenje« (XIX. zv., str. 138), bi po svoji dokumentarnosti mogle biti pričujočim vrsticam za motto: »Občutil sem po pravici, da je treba junaka premagati; da ga ne vtelesim prej, dokler si ga ne zaslužim.« A tega svojega junaka, pubertetnika, Cankar očitno nikoli ni mogel docela premagati v sebi, kaj šele, da bi si ga zaslužnil. Njegova trpka, ubita mladost — kajti usoda ga je začela preganjati že navsezgodaj, že ob samem rosnem jutru njegovega življenja — ga je vsa leta spremljala kakor mrtvec, ki ne more najti pokoja v grobu ter se vedno znova vrača trpet na svet: v erotičnem pogledu je vse svoje dni ostal nekak zapoznel pubertetnik.

(Se nadaljuje.)

NA ODDIHU

VLADIMIR BARTOL

(Nadaljevanje)

Zadeva z Domačim odrom je v Gloriji samo potrdila stalno rastočo bojazen, da se je bila v Lovru temeljito vračunala. Zmerom jasneje ji je prihajalo do zavesti, da so bili njuni medsebojni odnosi postavljeni na krivo podlago. Za seboj je imela preveč izkušenj, da bi jo mogla sama erotična vez zadovoljiti. Poleg tega je bil Lovro neizkušen fantič, ki se je slepo izživljal v strasti, ne da bi se pri tem oziral nanjo in na vse morebitnosti, ki bi utegnile izhajati iz takega razmerja. Zmeraj bolj se je kopičilo v njej nezadovoljstvo, postajala je zbadljiva in zadirčna in vedno manj je štedila Lovra. Vse breme odgovornosti je težilo na njej, opore ni imela niti v delu, niti v življenju, in sem ter tja se je zasačila pri misli, ki je izdajala pravo sovraštvo do njega.

Povsem nasprotno je bilo z Lovrom. Zdelo se mu je, da je šele zdaj prav dozorel v moža. Njegova samozavest je močno porasla. Večkrat je ujel, ko je stopal ob Gloriji, poglede mimoidočih, ki so pričali, da vzbuja deklet pozornost in poželenje. Poleg tega je opazil, da so se dekleta vse česče ozirala za njim, odkar se je razvedelo, da je postal Glorijin prijatelj. Glorija je bila ljubica, kakor si jo le more želeti tak mlad fant. Zavest, da jo poseduje vso, ga je včasih navdala z občutkom neizrečene sreče. Kar zvirtelo se mu je pred očmi od razkošnega zadovoljstva.

Zato se mu je zdelo povsem prirodno, da mora zanjo nekaj storiti, povzdigniti njo in sebe, da bi se izkazal vrednega njene naklonjenosti. Sem ter tja se mu je sicer zazdelo, da on ne pomeni njej isto, kar je pomenila ona njemu, toda take misli je hitro prepočil.

Prvi čas njunega poznanstva je bil povsem zanemaril svoje literarno delo. Tako je bil prevzet od vsega novega, da mu ni preostalo nobenih moči za kako drugo udejstvovanje.

Glorijine očitajoče besede, ko se je bila vrnila od Trčka, so ga iztreznile. Čutil je, da mora hitro nekaj ukreniti, da pomaga njej, pa tudi sebi naprej.

Tako se je lotil pisati dramo.

Kmalu je na njem opazila, da nekaj kuha. Sam jo je prosil, da se nista več tako pogosto sestajala. Slutila je, kaj pripravlja, toda imela je strašno malo zaupanja vanj. Rajši bi bila videla, da bi bil, kakor doslej, ves čas pri njej. Brezdelje jo je morilo in samote se je bala kot vraga. Le zakaj se ni bila takrat odzvala Krassowitzu, ko jo je prosil, da bi se dodobra porazgovorila?!

Dolgo ni več mogla prenašati te obupne osamelosti.

»Zdaj bi bil že čas, da mi poveš, kaj delaš ves ta čas, ko te ni pri meni?« ga je некоč vprašala.

Skrivnostno se je namuznil.

»Kmalu boš videla. Le še malo potrpi.«

In res, čez nekaj dni je prišel zvečer k njej z osnutkom drame.

»Upoštevati moraš,« se je vnaprej zavaroval, »da je to šele concept. Upam pa, da se bo tudi iz njega videlo, kaj sem hotel prikazati.«

Glorija je skuhalo čaja. Kakor mu je v srcu malo zaupala, tako je bila vendarle radovedna, kaj je napisal.

Ko sta popila čaj, ji je najprej prečital uvod — kateri začetnik bi ne napisal svojemu prvcu uvoda?! — in potem še seznam oseb.

Začudena ga je prekinila:

»To je nekaj povsem drugega, kot snov, ki si mi jo pripovedoval takrat v kleti.«

»Seveda,« ji je odvrnil zlovoljno. »To, kar sem zdaj napisal, je veliko pomembnejše. Morda se bom one snovi lotil kdaj pozneje.«

Začel je čitati. Glorija ga je pozorno poslušala. Z vsakim stavkom je raslo njeno razočaranje. Lovro je bil zelen, to je vedela. Vendar je bil vtis, ki ga je imela zdaj o njegovem delu, še veliko poraznejši, kot je bila prvotno pričakovala.

Delo je obravnavalo ljubezenski trikot. Na eni strani je bil romantični doktor Sajovic, na drugi strani realni inženir Sokolič, med obema pa Aurora, lepa in zapeljiva igravka. Ni bilo težko uganiti, da je mislil s Sajovicem — Krassowitza, z Auroro njo samo, s Sokoličem pa sebe, Vrančiča.

Dolgovezni dialogi so sledili drug drugemu, nezrela filozofiranja brez slehernega dejanja, dokler naposled ni inženir Sokolič, ki je bil po vrhu še odličen pilot, letalec, dokazal Aurori in svojemu tekmecu, da je romantika za zmerom pokopana. Aurora se odloči za inženirja, doktor Sajovic spozna zgrešenost svojih nazorov in ko vidi, da je izgubil še Auroro, se ustrelji. Tako je zmagala nova stvarnost in inženir Sokolič, drzni pilot, pogumno zajadra s svojo Auroro v novo življenje...

Razočaranje, ki je v začetku zajelo Glorijo, se je zmerom bolj umikalo nekemu zagrizenemu ogorčenju. Tako si torej ta fantič razlaga njuno razmerje in njen odnos do Krassowitza? Ali je taka slepota sploh še dovoljena? Naivna domišljavost in samozaljubljenost, ki je sevala iz celotnega dela, jo je jezila, da bi mu bila najrajši zabrusila v obraz vso resnico, zakaj se je bila odločila zanj in ne za Krassowitza.

Ko je končal, je nastal med njima zlovešč molk.

Čez nekaj časa se je Lovro odkašljaj, zbral pogum in vprašal:

»No, kako sodiš o tem zasnutku?«

»Kaj naj rečem? Drama to ni. Poizkusi, morda boš iz tega napisal novelo.«

Bil je poparjen, pa tudi jezen.

»Vidim, nisi me razumela. Ali nisi čutila simboličnega pomena snovi? Sokolič je inženir in pilot, tako rekoč poosebljena nova stvarnost, doktor Sajovic pa romantičen sanjač, ki se na razbitinah svojih iluzij ustrelil. Aurora, Aurora pa je življenje samo, ki se pokori stvarnosti in zavrne romantiko.«

»Prav. Toda počemu je potrebna drama, da to poveš? Vse to se da po mojem veliko lepše in jasneje izraziti v članku.«

Lovro se je srdito dvignil in začel koračiti gor in dol po sobi.

»Nimaš pojma o tem, kaj je naloga prave dramatike. Kaj pa sta delala Ibsen in Strindberg, če ne reševala življenjskih in socialnih problemov svoje dobe?«

Nekaj časa ga je pustila, da je tako razlagal. Potem mu je segla v besedo.

»Veš, povedala ti bom kar naravnost. Stvar, ki si jo napisal, je odrsko povsem nemogoča. Aurora je lutka, ki odpre usta samo takrat, kadar autor ne ve nič več povedati skozi usta svojega junaka. Sajovic je bedak, ki je v današnjem življenju povsem nemogoč, Sokolič pa je neslan brbljač, ki mu nobeden ne verjame, da je kdaj sedel na pilotskem stolčku.«

Lovro se je užaljeno zasmeljal.

»Ah, zdaj razumem,« je dejal sarkastično. »Torej to te moti, da nisem Aurori dal več teksta? No, to se vendar lahko popravi. Saj sem ti rekel, da je to šele osnutek.«

»Bedak,« mu je suho odvrnila.

Molče je požrl psovko. Obvladal se je in čez nekaj časa spet povzel:

»Rekla si, da je doktor Sajovic bedak. Prav. Spomni se samo na doktorja Krassowitza in na tisti prvi večer, ko je tako klavirno podlegel v debati o novi stvarnosti. In navsezadnje, zakaj si se odločila zame in ne zanj?«

Glorijo je posilil tak smeh, da so ji solze privrele iz oči.

Ves osupel je strmel vanjo.

»A, tako,« je končno stisnil iz sebe. »Tebi se zdi vse to smešno. Zakaj pa se doktor Krassowitz tisti večer ni več vrnil, če ne zato, ker je uvidel, da je izgubil igro?«

Grizlo jo je, da bi mu nekaj rekla. Toda toliko se je premagala, da je samo vstala in ga potrepljala ironično po licu.

»Že prav, že prav, fantek,« je dejala. »Želim, da mi samo to verjameš, da je drama zanič. Zdaj pa pojdi in me pusti samo. Na živce mi je šla vsa ta komedija.«

Skoraj s silo ga je potisnila skozi vrata.

»No, to mi je dovolj. Če ti je šla na živce, mora že nekaj biti na njej. Lahko noč!«

Srdito se je zasmeljal in odhitel po stopnicah.

*

Sprva ga je še obvladovala jeza. Sam zase je nadaljeval svojo debato z njo in ji dokazoval, kako krivo ga je bila razumela. Ko pa se je poglelo ogorčenje, se ga je lotila huda potrlost. Tako samega se je počutil na ulicah, tako šibkega in neobglenega. Kaj vsega si je bil obetal zase in zanj od svojega dela! On — slaven dramatik — ona prva

igravka njegovih vlog! Zdaj je začel sam vzdvajati, da je njegov zasnitek dober.

Tako ga je kar samega zaneslo k »Žanu«, zdaj prvič po tolikem času. Da, njegovi prijatelji so bili še tam. Od veselja so zavriskali, ko so ga zagledali. To so bili resnično »njegovi« ljudje. Lojzek je kar poskočil in kljub svoji majhnosti pomagal Lovru sleči plašč. Hrupno so ga pozdravljali in mu takoj natočili vina v kozarec.

»Eks, tovariši, na Lovrov povratek!« je predlagal Tomaž.

Lovro je bil sprva nekoliko zmeden. Toda po prvem kozarcu ga je zapustila malodušnost, da se je lahko spet enkrat dodobra razgovoril.

Tovariši so previdno tipali naokrog, da bi izvedeli, kaj ga je privedlo zopet k njim. Odkar je bil na ulici Lojzka nahrulil, so se bali njegove občutljivosti.

Sam od sebe je začel:

»Ženske se bojijo pogledati resnici v oči. Človek je kar vesel, ko vidi okrog sebe same odkrite moške obraze.«

»Mislili smo že, da si se izgubil,« je dejal Tomaž, »ko te toliko časa ni bilo k nam.«

»Nekaj sem pisal,« se je izgovarjal, »in potem, no, dá, saj sami veste.«

»Ali je zdaj tega konec?« je vprašal Lojzek in si pod mizo mel roke. Lovro je skomizgnil z rameni.

»Človeku je ženska potrebna, če hoče v miru delati,« je dejal modro. O takih stvareh prej nikoli ni govoril. Zato so se čudili tej izpremembi.

»Kaj pa doktor Krassowitz? Saj te je on seznanil z ,ono'?«

Skrivnostno se je nasmehnil.

»Eh, Krassowitz,« je dejal potem. »Romantik, iluzionist, ki ne zna zagrabit življenja.«

»Ali si ga izpodrinil, kaj?« je vprašal Lojzek.

»Veš, moški ne sme biti nasproti ženskam prevelik idealist. Tisti, ki trdneje prime, tistemu se navadno podajo.«

Zasmejali so se in mu veselo pritrdili.

»No, ali nisem dejal, da se Lovro ne bo izgubil?« je dejal Francé Klinar, študent arhitekture, ki se navadno ni spuščal v debate. »Vsi ste se bali, da se bo od zaljubljenosti kar raztopil. Jaz pa sem vedel, da pomeni zanj to samo avanturo, skok v stran.«

»Samo ti? Fantje, ali nisem tudi jaz zmerom govoril: Pustite ga, da se iznori. Potem bo že spet našel pot k nam,« ga je zavrnil Tomaž.

»Jaz pa sem se zares bal, da si se zaljubil,« je dejal Lojzek. »Glorija je hudičeva ženska.«

Kaj naj jim odvrne na vse te besede? Lovro je molčal. Na tihem si je mislil, ko bi vedeli, kako je bilo v resnici z njim. Pust in prazen se mu je zazdel svet, kjer ni bilo Glorije. Kaj so mu zdaj pomenili ti fantiči? Klavern nadomestek za vse tisto razkošje, ki mu ga je nudila ona.

Vino mu je kmalu stopilo v glavo. Po prejšnjem porazu pri Gloriji je čutil potrebo, da bi se postavil pred tovariši. Iz svojih nedavnih izkušenj je potegnil zaključke in jih zdaj razgrinjal pred njimi.

»Kar ti ženska z eno roko dá, ti z drugo vzame,« je govoril. »Vsak, ki se ji preveč poda, je bedak.«

Fantje so si pomežikovali. On pa je modroval dalje, se napijal in podil žalost, ki je brnela nekje globoko na dnu srca.

Ko so ga potem spremili do njegovega stanovanja, je v veži počakal, da so odšli. Previdno je spet smuknil na cesto in odhitel pod Glorijina okna.

V njih je bilo vse temno. Ni si upal, da bi jo poklical. Dolgo je stal tam in strmel vanje. Neka nedopovedljiva bolečina mu je rezala v srce.

*

Kakor se med zaljubljeni pogostoma dogaja, da gredo najtežje besede mimo brez slehernih posledic, kakšna navidezna malenkost pa obtiči kot skeleč trn v srcu, tako je tudi Lovra Glorijina opazka, da so ji Sklad in vsi ostali prav tako kot on govorili, naj potrpi, zmerom bolj vznemirjala ter silila k bolešnemu razglabljanju in premišljevanju.

Doslej si je bil iz Glorijinega pripovedovanja in iz zaključkov, ki jih je bil iz njega povzel, ustvaril o Gloriji in njenem prejšnjem življenju povsem jasno sliko. Skladu je bila ljubica, ker ga je ljubila in zaupala vanj kot v moža, ki ji bo odprl pot v življenje umetnosti. Pozneje se je v njem razočarala, imela precej občudovalcev, toda v kakšne tesnejše odnose z njimi se ni spuščala. Vse, dokler ni spoznala njega, Lovra, ki je postal njen drugi ljubimec.

Z vsem tem se je bil v svojem srcu nekako sprijaznil. Podoba o razuzdanki, ki jo je imel nekoč o njej, je bila popolnoma skupnela, da se še spomnil ni nanjo več. Kot da bi bila Glorija, o kateri se je včasih v družbi govorilo, in njegova sedanja prijateljica dve povsem različni bitji.

Njena opazka, da so ji govorili tako kakor on tudi Sklad in vsi ostali, se je zapičila v njegove misli kot tak skeleč trn. Kaj to pomeni, da je devala »vse ostale« v isto vrsto s Skladom in z njim? Polno sumenj je vstalo v njem in prav ta negotovost, v kateri je taval, mu je povzročala najneznosnejše duševne muke. Kajti, če bi bilo v njegovem sumničenju kaj resnice, je čutil, da bi bila Glorija nekaj povsem drugega, kot tista, ki si jo je on zamišljal. Zdelo se mu je, da bi moralo iz tega nujno slediti, da so tudi njegova čustva do nje zgrešena, da je bil opeharjen in izigran.

Nekaj časa sta ga sramežljivost in moški ponos zadrževala, da bi bil zahteval od nje razjasnitve. Toda opazila je, da je postajal čimdalje bolj potrtn in zamišljen, kar vse jo je vznemirjalo in ji ni napovedovalo nič dobrega. Bil ji je zmerom bolj v breme in namesto opore, ki bi jo bila sama tako nujno potrebovala, jo je samo še bolj spravljala iz ravnotežja.

Končno je muka negotovosti dosegla v njem višek, da je moral priti z besedo na dan. Neko popoldne jo je obiskal in jo naravnost vprašal:

»Takrat, ko si se bila vrnila od Trčka, si rekla, da so ti govorili tako kot jaz tudi Sklad in vsi ostali. Nisi mi pojasnila, koga si mislila s temi ostalimi.«

Nekaj zloveščega se je zabliskalo v njenih očeh.

»Še zmerom ti gredo tiste oslarije po glavi? Kdaj sem jaz že pozabila nanje.«

»Prosim, da mi točno pojasniš, koga si mislila s tem.«

»Pojdi, pojdi, kako naj vem zdaj to? Takrat sem bila razburjena in sem zinila kar tja v en dan.«

»Koliko je od tega, odkar sta se bila s Skladom razšla?«

Čutila je bližino nevarnosti, slutila je njegove skrite muke in vse to jo je navdalo z okrutnim zadoščenjem.

»Mar misliš, da bom štela čas na prste? Kaj me vse to zdaj briga?«

»Počasi, počasi, punca. Iz tvojega prejšnjega pripovedovanja sklepam, da so od takrat minila najmanj tri leta.«

»Zaradi mene. Nisem profesor matematike in računanje mi je bilo od nekdaj zoprno.«

»Tak je torej tvoj odgovor na moje resno stavljeno vprašanje? Kaj pa, če bi videl v tvoji opazki potrdilo za vse tisto, kar pripovedujejo okrog o tebi?«

»Če ti nisem dobra taka, kakršna sem, pa me pusti. Prepovedujem ti pa, da bi me še kdaj trápil s takimi bedastočami.« — — —

Tako se je začelo in odslej se skoraj nista sestala, da ni načel to vprašanje in hitel vrtati in brskati po njeni preteklosti. S tem ji je postajal zmerom bolj nrdležen in nalašč mu ni hotela dati jasnosti, marveč ga je pogostoma tudi sama izzivala. Nad njima se je kopičila napetost, ki je postajala od dne do dne neznosnejša. Lovro je hodil okrog bled in upadel, zahajal pogosteje k svojim prijateljem in iskal pri njih protiutež za svojo suženjsko odvisnost od Glorije. Večkrat ji je pripovedoval o njih in takrat sta se potem zmerom skregala.

»Ti se le brati s temi zelenci,« mu je večkrat rekla. »Samo še bolj smešen postajaš s tem.«

Na tihem je vedela, da jo sovražijo in morda celo hujskajo Lovra proti njej. In tudi sama jih je tako zamrzela, da se je skoraj ustrašila moči svojega čustva.

*

Nekoč sta se srečala Lovro in Trček na ulici. Učitelj se je kar prestrašil, ko ga je zagledal.

»Človek božji, kaj pa počneš, saj se bo kmalu skozte videlo,« ga je ogovoril.

Lovro bi bil najrajši odhitel naprej. Toda Trček ga je pridržal in nadaljeval pogovor.

»Zakaj pa ni Komelove več k meni?«

»Pravi, da nimaš vloge zanjo, s šaržami se pa noče več ukvarjati.«

»Furiasto dekle. Kje se pa more človek pogovoriti, če si jo komaj videl, pa je že ni bilo nikjer več? In ti? Službe tudi še nimaš?«

»Ne, nimam,« je osorno odvrnil Lovro.

»Veš kaj, idejo imam. Nekoč si dejal, da bi te veselilo, po svoje režirati kako delo. Zdaj imaš priliko. Dam ti svoje igravce in svoj oder na razpolago, ti si samó izberi komad in potem tudi lahko Komelovo zaposliš, kakor te je volja.«

Lovro bi ga bil za to ponudbo najrajši objel.

»Kdaj pa lahko začnem s stvarjo?« je vprašal, komaj kroteč svoje veselo razburjenje.

»Magari takoj, če utegneš.«

»Prav. Ko bom vse premislil, te bom obvestil.«

Ves zmeden od sreče je odhitel k Gloriji, da ji pove veselo novico. Trček je gledal za njim in majal z glavo.

»Le kako se bo to končalo,« je mrmral pri sebi. »Preklete ženske! In ravno tej je moral pasti v kremplje.«

*

Lovro ni našel Glorije doma. Z vročo glavo je odhitel v Tivoli, da se nekoliko zbere in premisli, kaj naj režira. Seveda je bila njegova prva misel, da bi postavil lastno delo na oder. Toda zdaj, ko je šlo zares, se je na tihem zbal, da bi utegnila imeti Glorija vendarle nekoliko prav v svoji sodbi.

»Kako naj ji dam vlogo, ki se ji upira in ki je niti razumela ni prav?« je govoril sam s seboj. »Za začetek bo zares bolje, da poizkusim z nečim drugim.«

V sodobni dramski literaturi je poznal dovolj del, ki so prihajala zanj v poštev. Odločil se je za eno izmed tistih povojnih dram, ki same po sebi niso bile niti učinkovite, niti Bog ve kaj prepričljive. Toda njihova problematika se je zdela dovolj aktualna, da so se posprehajale preko mnogih svetovnih odrov. Danes bi jih smatrali zaradi njihove ekspresionistične bombastičnosti za napihnjene, pa tudi čas je razkril njihovo notranjo praznoto in zlaganost. Toda še pred nekaj leti se je te vrste literatura bohotno šopirila predvsem po kulturnih zakotjih in posebno nedozorela mladina se je opajala ob visokodonečih besedah, pripisujoč jim pomene in globine, ki jih niso imele. Tudi Lovro je gledal v njihovi socialno občestveno tendenci izraz nove stvarnosti, ne da bi ga besedna napihnjena pri tem kaj motila.

V delu, za katero se je zdaj odločil, so nastopale samo tri osebe. Dva moška in ena ženska. Neki inozemski kritik je nekoč zapisal, da bi drama izhajala celó samo z dvema: z njo in z njim. Ko so uprizorjali delo v našem gledališču, je nekdo mimogrede zabeležil to mnenje. Lovro je pozabil, da je bil to nekje čital, in zdaj ga je nenadoma spreletelo, da bi tretjo osebo črtal iz teksta. Te domislice je bil tako vesel, da se je začel kar na lepem smejeti.

»Zdaj pa na delo, fant!« si je zaklical.

Šel je v gledališče in si izposodil nekaj prepisov te drame. Sédel je v kavarno in začel črtati in predelavati. Posel mu je šel neverjetno dobro od rok. Kadil je cigareto za cigareto, pil črno kavo po požirkih in se ni menil za znanke, ki so ga pozdravljali in začudeni opazovali. Tako je vztrajal vse do večera, ko je bil že skrajni čas, da poišče Glorijo.

Čakala je nanj in bila že nestrpna.

»Ná, poglej, to boš igrala,« je dejal, ko je stopil v njeno sobo.

Plaz očitkov, ki jih je bila pripravila zanj, ji je obtičal v grlu. Vzela je v roke tipkan izvod drame in z žarečimi lici pogledala vanj.

»To vlogo sem si že dolgo želela igrati,« je dejala.

»In pomisli, Trček me je sam povabil, da režiram. Tudi svoje igravce mi je dal na razpolago.«

Glorija je hitro potlačila rahlo nezaupanje.

»Čestitam, fant, čestitam.«

Stopila je k njemu in ga objela.

Zdaj ji je razložil svoj načrt. Vlogo tretjega bo črtal, njegove besede bo, kolikor se bo dalo, porazdelil med ostala dva igravca in tako ustvaril nekaj novega, povsem svojrskega, skrajno drznega in modernega.

V Gloriji je bilo preveč igravke, da bi se ne bila razveselila tega povečanja svoje vloge. Vzela je svoj tekst v roko in začela na glas prebirati iz njega. Komaj jo je Lovro pripravil, da sta se lotila dela, pregledala, kar je bil do sedaj že sam napravil, in potem nadaljevala s

črtanjem in presajanjem besedila, dokler ni bilo vse gotovo. Bilo je že precej proti jutru, ko je Lovro sladko utrujen od duševnega napora zapustil Glorijo.

*

Prihodnji dan je poiskal Trčka in mu pojasnil svojo zamisel.

Trček, ki se je sam skrbno izogibal vseh skrajnosti in se zmerom zvesto držal zlate sredine, je ljubil pri drugih smeje poizkuse in novotarije. Sam zase se je rad izgovarjal, da je pač premalo šolan, da bi se smel lotiti nečesa posebno »globokega«.

V tem smislu se mu je zdel tudi Lovrov načrt povsem sprejemljiv.

»Samo kdo bo partner Komelove?« ga je skrbelo. »Drugega ti skoraj ne morem svetovati kot Janka Tavčarja. Ta je edini, ki bi ji tudi po zunanosti odgovarjal.«

Lovro je bil zadovoljen. Trček je po telefonu poklical igravca v trgovini, kjer je bil uslužben, in ga vprašal, če je pripravljen sodelovati v novi igri. Janko Tavčar je z veseljem pristal in dogovorili so se, da bodo še isti večer imeli bralnokušnjo.

Tako so se zbrali ob določeni uri v bralni sobi Domačega odra Trček, Glorija, Lovro in Janko Tavčar. Učitelj ni hotel zamuditi priložnosti, da bi ne poudaril svoje pripravljenosti, podpirati težnje mladine in ji priskočiti povsod na pomoč z nasvetom in s sredstvi, ki mu jih je dalo na razpolago negovo prosvetno društvo. Lovro se mu je svečano zahvalil in potem pozval sodelujoča k posluhu. Razložil je svoje nazore o modernem teatru, ki naj bo izraz dobe, v kateri živimo, katere duh je vprav nova stvarnost. Trček se je opravičil in odšel, Janko Tavčar pa si je zdolgočaseno ogledoval svoje skrbno manikirane nohte. Bil je dvajsetleten lepoteč, sam s seboj izredno zadovoljen, ki ga je k odru pritegovala predvsem želja po nastopanju pred javnostjo in po aplavzih. Sicer je bil najdobrosrčnejši fant, zaljubljen v neko svojo souslužbenko, ki je bila za več let starejša od njega in s katero se je nameraval v doglednem času poročiti. Teoretična stran igravstva ga ni zanimala, toda v praksi je bil za diletantski oder prav uporabna moč.

Končno ju je Lovro pozval, da sta začela brati vsak svoj tekst. Že po prvih besedah se je pri sebi na tihem začudil, kako spretno obvladujeta govorico. Toda prav to je izzvalo njegov odpor. »Ne, to ni tisto, kar jaz hočem,« si je rekel. »Tako so delali doslej po vseh odrih. To pa ni nova stvarnost!«

Zmerom pogosteje je začel posegati v njuno branje, razlagal, se jezil in ukazoval in se prav kmalu pokazal kot pravi tiran, kar je delež menda vseh začetnikov režiserjev. Ob koncu skušnje je imel že povsem jasno podobo o tem, kako bosta morala govoriti in igrati, da bo v igri zares uresničen duh nove stvarnosti.

*

V literarnih, umetniških in študentovskih krogih se je hitro razvedelo, da pripravlja Lovro Vrančič neko sodobno odrsko delo na povsem nov način, namreč v duhu nove stvarnosti. Krožek njegovih prijateljev je šušljal, šepetal in pripovedoval čuda o njegovi zamisli, naskočil vsakega, ki si je upal podvomiti v končni uspeh, in tako utiral zanimanje in potrebno razpoloženje za bližajočo se predstavo.

Tudi Krassowitz je slišal o teh pripravah. Vest ga je zdramila iz njegove otopelosti, v kateri je bil preždel ves ta čas. Pozorno je prisluhnil. Dobro znani glas, napovedovalec novih možnosti in bodočih dogodkov, se je nenadoma zganil v njem.

Od njegovega razhoda z Glorijo pa do tega trenutka je bilo zanj vse kakor zakleto. Nekajkrat je odšel s smučmi v planine. Toda vsakokrat se mu je vreme skazilo, sneg je bil mehak, topel ter se topil, in nekoč je celo deževalo. Lotil se je pisati nek filozofski traktat, toda knjig, ki jih je zanj potreboval, ni našel v knjižnicah. Ženske, s katerimi se je slučajno seznanil, ga niso zanimale. Bil je zlovoljen ter si želel sebe in ves svet k vragu.

Sem ter tja so prispele do njega vesti o Gloriji in Lovru. Sprva je slišal, kako je Lovro ves zgubljen, pozneje pa so že govorili, da se nekaj med njima krha.

Nekoč ga je v kavarni podražil prijatelj Zajc:

»Ti, veš, kaj se govori okrog? Oni zeleni Vrančič da je tebi prevzel Glorijo izpred nosa. Ali je res?«

Krassowitza je na tihem zbudilo. Vendar je odvrnil čisto mirno:

»Bo že res, če se govori. Škoda le, da jaz o tem nič ne vem.«

Toda od tedaj je z večjo pozornostjo sprejemal vse, kar je slišal o obeh ljubimcih.

Vest, da pripravlja Lovro dramo za oder v povsem novem duhu in z Glorijo v edini ženski vlogi, je iznenada poživila njegovo podjetnost. Njegov nos, izostren po številnih izkušnjah, mu je povedal, da tu ne pojde vse po določenem redu. Malo iz radovednosti, malo pa tudi v predslutnji možnih zapletov je večkrat zavil mimo Domačega odra, kjer je vedel, da ima Lovro z igralcema svoje skušnje.

*

Lovrova šola je postajala medtem za Glorijo in Janka zmerom hujša preizkušnja. Oba sta imela že nekaj rutine in njun čut za stvarnost jima je govoril, da je to, kar zahteva od njiju novepečeni režiser, povsem narobe in da utegne naleteti pri gledalcih na obsodbo in celo na posmeh. Janko se je razburjal in zoperstavljal, Glorijo pa so pogostoma zalile solze od jeze. Lovro pa je postajal čimdalje bolj tiranski. Z Glorijo sta se tudi izven skušenj pisano gledala. Zaradi tega je videla v Janku edinega razumevajočega sotrpina in zaveznika.

Tako sta se nekega večera spet z Lovrom sprla in mu dobesedno pobegnili od skušnje.

»S tem norcem ni možno nobeno pravo delo več,« se je na glas razburjala. Oči so ji bile od solz vse rdeče.

Tedaj je zagledala Krassowitza, ki jo je s smehljajem pozdravljala. Kakor odrešenik se ji je zazdel v tem trenutku, poslan ji naravnost z neba.

»Hvala Bogu!« mu je zaklicala naproti. »Vendar enkrat pameten človek! Kje pa tičite, da vas ni videti, ko bi vas človek najbolj potreboval?«

»Od kod naenkrat taka milost?« se je smeje začudil. »In celo potrebujete me?«

Pridružil se jima je.

»Brez šale, doktor,« je nadaljevala. »Že dolgo sem si želela, da bi se pogovorila z vami. — Da, vidva se še ne poznata? To je Janko Tavčar, moj nesrečni soigravec. — Ne, doktor, zdaj vas pa ne izpustim zlepa. Pojdi-mo vsi trije v kavarno. Toliko vam imam povedati, da kar ne vem, kje bi začela.«

V kavarni sta mu, ko so posedli v loži okrog mize, razložila svoje težave z Lovrom in njegovo režijo.

»Ljudje se bodo trgali od smeha, če bova igrala tako, kakor on zahteva.«

Glorija je začela oponašati Lovra, da sta se morala Krassowitz in Janko smejati.

»Saj nič ne rečem,« je dejal Janko. »Lovro veliko vé in ima morda v teoriji tudi prav. Toda taka igra v naših razmerah? Kdo bo to razumel? Eno vlogo smo kar izpustili in zdaj se vlečejo dialogi med nama dvema brez konca in kraja. Toda to še ni najhuje. Mesto da bi jih krajšali, kjer je le mogoče, morava z Glorijo gotova mesta še bolj razvleči...«

»In pavze, pavze!« mu je vpadla Glorija v besedo. »Lovro pravi, da naj bo to igra samih pavz, da imajo ljudje časa razmišljati o tem, kar so slišali na odru. Saj v življenju da se tudi ne govori kar brez prestanka.«

Krassowitz se je na tistem slastno zabaval. Pustil je, da sta se nemo-teno razgovorila.

»Kar se tiče scene, posameznih nastopov in tudi modulacije in po-udarkov v govoru, se mu rade volje pokoriva,« je dejal Janko. »Če pa naj ima vsako dejanje po deset ali še več nemih scen, nak, tega pa ne bo občinstvo zdržalo.«

»Jaz sem prva, ki mu priznavam originalnost,« je poudarila Glorija. »Toda vsaka originalnost mora imeti svoj smisel. Oder ima svoje poseb-ne zahteve, mimo katerih ne more noben režiser. Igra ne sme biti dolgo-časna, niti se ne sme vleči kot črevo v neskončnost.«

Zdaj se je tudi Krassowitz oglasil:

»No, prav. Kaj pa, če bo Lovro s svojo zamisljivo vendarle uspel?«

Oba sta ga presenečeno pogledala.

Glorija je odmajala z glavo.

»Ne, to je nemogoče. Na tak način je izključeno, da bi uspel.«

»Kaj potem takem hočeta? Pa pustita igro.«

»Tako sem se veselila na to vlogo.« Gloriji so skoraj solze privrele iz oči.

»Ali se Lovru ne dá dopovedati, da ga bo na tak način polomil?«

»Izključeno. Če mu kaj oporekava, vzroji kot ris. Trdi, da je vse do pičice premislil, da si je v vsem prišel na čisto in da natančno vé, kaj dela.«

»Potem je pa zares težko. Če sta resnično prepričana, da bo polom, je vendarle bolj pametno, da opustita igro, dokler je še čas.«

»Jaz bi že,« je menil Janko. »Toda Trčku je mnogo na tem, da Lovro enkrat režira.«

»Lovro bi mi tega nikoli ne odpustil,« je dodala Glorija. »On veruje, da ima prav, in če bi ga pustila na cedilu, bi smatral to za izdajstvo.«

Krassowitz se je naslonil daleč nazaj. Okrog ust mu je zaigral hudo-mušen smehljaj, ki pa ga je hitro zatrl.

»Vesta, kaj bi jaz na vajinem mestu naredil?« je dejal. »Na videz bi se mu v vsem pokoril, toda na javni predstavi bi pa le zaigral po svoje.«

»Na to sem tudi jaz že pomislil,« je odvrnil Janko. »Toda izključeno je. Brez posebnihkušenj bi tega ne zmogla. Potem pa — le pomislite, kaj bi naredil Lovro, ko bi opazil. Iz kože bi skočil.«

»Kaj iz kože skočil; ubil bi naju,« je menila Glorija. »Naju bi krivil, da sva ga pripravila ob uspeh.«

»Toda če bi uspeh bil tu?« je vprašal Krassowitz. »Prepričan sem, da še opazil ne bi, da igrata drugače, ko bi slišal ploskanje.«

»Imate prav,« je pritrdil Janko. »Če bi predstava doživela uspeh, bi mu že njegov ponos ne dopustil, da bi se ne smatral odgovornega zanj.«

»Ampak kako naj igrava po svoje, ko pa se pri skušnjah čisto drugače učiva?« je vprašala Glorija.

»Pa imejta posebne skušnje,« se je posmejal Krassowitz.

»Lahko reči. Toda kje, da bi naju Lovro ne zalotil?«

»No, to se hitro naredi. Če vama je prav, vama dam svojo sobo na razpolago. Mislim, da bo dovolj prostorna in tudi dovolj skrita. V njej razgrajata lahko po mili volji.«

»Ti, Glorija, to pa bi ne bila napačna ideja.«

Janko jo je vprašujoče pogledal.

Glorijo je spreletelo nekaj toplega, radostnega, ne da bi sama vedela, zakaj. Nekje so se odprle zatvornice novih, nepričakovanih možnosti.

»Če ti misliš, Janko, zakaj pa ne?«

Krassowitzu se je srce na tihem smejalo. Ali ni šlo vse kakor po olju?

»Jutri že lahko prideta,« je dejal. »In, če želita, si gremo zdaj ogledat bodoče torišče našega zarotniškega delovanja.«

Peljal ju je na svoje stanovanje.

»To je pa res prekrasna ideja!« je vzkliknila Glorija in se vrgla na zofa. Z žarečimi očmi si je ogledovala Krassowitzove karikature.

Vse, kar je bilo doslej potlačeno, se je nenadoma sprostito v njej. Kakšna norost, vezati se na fantiča, kot je Lovro! Hvala Bogu, baš o pravem času se je spet pojavil Krassowitz! Kako je bil ljubezniv in vljuden! In duhovit! To se bodo smejali, ko bodo potegnili Lovra pri predstavi.

Krassowitz je natočil slivovke v kozarce.

»Eks!« je zaklicala Glorija. »Na uspeh naše zarote!«

Trčili so in izpili.

Ko sta Glorija in Janko odšla, se je Krassowitz od srca nasmejal.

»Iz tega bo še hudičevo maslo,« si je rekel.

Prihodnji dan so že začeli s skušnjami pri njem.

*

Dnevnik in plakati po kioskih, plotovih in v izložbenih oknih so naznanjali uro in dan predstave. Ugleden jutranjik je priobčil Lovrovo sliko in interview z njim. Dopisnik, ki je bil Lovrov dober znanec, je primerjal njegov poizkus z revolucionarnimi poizkusi Tairova, Mayerholda in Buriana. Lovro je v interviewu ostro napadel zastarelo pojmovanje dramske umetnosti, ki da se še zmerom bohota v naših oficijelnih krogih. »Toda,« tako je končal, »duh nove stvarnosti je na pohodu in ni je sile, ki bi ga mogla zadržati.«

»Bravo! Bravo!« so mu čestitali njegovi prijatelji. Kakor metulji okrog cveta so letali vse te dni okrog njega. Vso organizacijo so prevzeli nase. Francé Klinar je z okusom bodočega arhitekta izrisal plakate, da

so že sami po sebi zbujali pozornost. Lojzek, ki so mu gorela lica, kot da bi sam najmanj igral glavno vlogo in obenem režiral, jih je raznašal po trgovinah ter lepil po kioskih in plotovih. Zraven ga je tresla prava odrska mrzlica. Tomaž Čefutar je sedel določene ure pri blagajni in prodajal vstopnice. Bil je navidezno miren. Toda ves čas je na tihem prežal, kaj govorijo ljudje. Skrivoma si je močno želel, da bi naletel na dvomljivce ali celo sovražnike Lovrovega dela, da bi mogel z njimi obračunati. Drugi spet so pisali in razpošiljali vabila. Čim večja je bila njihova privrženost Lovru, tem huje so sovražili in omalovaževali vse one, ki so bili drugih nazorov ali se udejstvovali v njemu nasprotnem smislu. V prvi vrsti seveda vse, kar je bilo v naši javnosti »oficielnega«.

Ves ta krog se je zbral polnoštevilno pri generalki. Lovro je sedel med njimi, svečan, resen, ukazujoč, podoben vojskovodji, ki se pripravlja na odločilno bitko. Glorija in Janko sta na odru plesala povsem po njegovi taktiki. Toge kretnje, lebdeča hoja, vsedopovedujoči pogledi, počasna govorica, neme scene, ki so izražale globokost, dolgi presledki; — — — kje je zločinsko bitje, ki bi si drznilo odrekati vrednost taki umetnosti?! Prijatelji so nemo stiskali zobe in pesti. Tiho, brez besede so ob koncu čestitali Lovru, ki se je v zahvalo samo trudno nasmehnil, podoben delavcu, ki je iztisnil v delo poslednje moči. Celo Trček je bil od tega prijateljskega zaupanja tako prevzet, da je siloma potlačil precejšnje pomisleke, ki so se rodili v njegovi ne preveč iznajdljivi, toda zato tem bolj trezni glavi.

Na dan predstave je bilo delo Lovrovih prijateljev v glavnem osredotočeno okrog vstopnic in blagajne. Lojzek je postal pri tem nekakšen improviziran kurir med Lovrom in občinstvom, ki je kupovalo vstopnice. Zdaj je prihitel povedat, da si je rezervirala po telefonu sedež ta in ta javna osebnost, potem spet, da je kupil »stojišče« študent, ki je pripadal kakšni Lovrovi nasprotni klik. Vsaka beseda, ki se je pred blagajno izgovorila, je prišla še topla Lovru na uho.

Enkrat popoldne je prišel Lojzek javit, da je Krassowitz kupil sedež v parterju.

»Ali je kaj rekel?« je vprašal Lovro, ki je bil že močno pod vplivom odrske mrzlice.

»Nič. Samo vprašal je, koliko je že razprodanega v dvorani.«

»Ta je tudi eden od tistih, ki mu je današnji večer trn v peti,« je menil Francé Klinar.

»Doživel bo obračun s svojo romantiko,« je dejal Lovro in se prisilil k posmehu. Na tihem mu je bilo žal, da ni prišel na dan s svojo dramo, v kateri je bil, kot je mislil, vse neposrednejši obračun s Krassowitzovimi nazori.

(Se nadaljuje.)

DVA STARCA

IGOR TORKAR

Ob robu mesta ždi hiralnica. Velika hiša, mrzla in siva kot jesenska jutra. Nizko nad njenim slemenom visi shlajena obla oktobrskega sonca. Na dvorišču drema pet mogočnih kostanjev. Mlačni sončni žarki rišejo v pesek dolge sence že skoro golih krošenj. Tam onostran kostanjev na nasprotnem koncu dvorišča podrsava sključena postava starke. Visoko

nad njeno glavo plavajo z enega na drugi žleb trije golobi lenuhi. Od nešetelih oken diši po parafinu in blagoslovljeni vodi. Vse naokoli je tiho, kot v samotni vaški cerkvi na delavni dan popoldne. Le od kuhinjskih vrat v prizemlju zdaj pa zdaj zarožljajo pod roko pomivalke vedno mastni cinasti krožniki.

Na klopi ob velikem kostanju se je trudno presedel stari, skoro gluhi Miklavž Lavrič. Prestavil je palico in da bi lažje naslonil izsušene dlani na ročaj, jo je na novo skrbno zapičil v pesek. Potem se je zadovoljno odhrknil: »Sem dejal da bo.«

»Kaj?«, je zabrundal na klopi poleg Miklavža osiveli pijanček Gregor Bregar in nervozno pomežiknil s krvavimi očesci.

»E?«, je nagnil glavo naglušni Miklavž.

»Te vprašam, kaj si rekel da bo?«

»A, aha... sem dejal da bo. Sonce. Danes.«

In sta sedela naprej brez besed. V kostanjevi krošnji odмира listje. Visoko gori od vrha onemoglo pada od veje do veje, vedno nižje, pada mrtvi list in ko zadene ob zadnjo golo vejo, zašumi in vztrepeta.

Tako nemara šumijo in vztrepetavajo peroti mrtvih duš v Haronovem čolnu.

Miklavžu Lavriču je šumenje suhih listov tako dolgo težilo gubaste veke, dokler ni utonil v plitvo starčevsko dremavico.

Gregor Bregar pa je strmel v to rjavo, mrtvo listje: »Da, da na tla, na zemljo omahne na koncu vsak list. In to samo zato, da segnije, da napravi prostor novemu zelenemu listu nove pomladi. Pa naj je ta mrtvi list v svojem življenju užil več sonca kot dežja, ali več neviht kot jasnin, pa naj je dobrohotno dajal svojo senco drobnim senički ali naj je v vetru nalašč frfotal in pušcal sončnim žarkom, da so neusmiljeno žgali od vročine onemoglega ščinkavčka. Naj je bilo kakor koli, naj je bil mrtvi list kakršen koli, ko pride čas, ko pride jesen se z blazno neizprosnostjo osušiš, porumeniš, odmreš kot kostanjev list.«

Gregor je zaprl krvavi očesci. Sklonil se je naprej, se s komolci oprl na kolena in trudno spustil glavo v zabuhle dlani: »Krivično hudobno je življenje,« mu je povrevalo v možganih. »E kolikokrat je človek kriv, pa vendar ni kriv, grešnik, pa vendar brez greha. Le ena resnica je. Resnica, da ti na rešetu življenja ostanejo z gotovostjo samo trpljenje, krivica in prav nazadnje smrt. Vse drugo je votla pena, fin pesek, ki ti pada skozi rešeto in ga tako kaj hitro raztreseš, zgubiš na prašnih cestah usode.« Gregor je počasi dvignil glavo iz zabuhlih dlani in se zagledal v Miklavža Lavriča, ki je še vedno dremal, oprt na ročaj palice. Za hip je bil njegov pogled plašen, nezaupen. Potem pa Gregor ni zmogel več. Srce mu je spet enkrat tonilo v senco grenkih spominov. In ob takih urah je Gregor moral govoriti. Govoriti in položiti v voljne dlani nekoga svoje pešajoče srce, v katerega mu je življenje natočilo grenkega pelina do vrha. Saj je vseeno komu, s kom govori. Samo da je človek, še živ človek. Gregor je skoro zavpil: »Miklavž, kaj si bil ti, ko si bil mlad?«

»A?«, se je predramil stari Lavrič.

»Te vprašam, kaj si bil, ko si bil mlad?«

»A kaj sem bil?« Pomolčal je malo, kot da se ne more domisliti.

»A, sem bil, mesarski pomočnik sem bil. Veš to ti je bilo življenje.

In kakšnega dekleta sem imel. Pa kaj pravim dekleta, deklet, na kupe deklet sem imel,« je naenkrat utihnil in počasi zaprl oči. In spomin mu je dobrohotno risal svetle podobe: Nedelja dopoldne je. Sobica tam na poljanskem nasipu. Skozi odprto okno sije šop sončnih pramenov. Iz odprte omare diši po svežem perilu. Mlad, postaven fant oblači mašno obleko, še počese se in potem sobico zapre. Na gospodarjevem dvorišču ukrade rdeč nagelj in gre. Klobuk lepo postrani. — O lep klobuk je bil to. — In potem? Popoldne z dekletom. Zvečer pa malo popivati in malo premikastiti vsaj dva ali tri.

»Če tega ni bilo, sem kar slabo spal,« se je nasmehnil sam vase Miklavž Lavrič in počasi poškilil v prijatelja: »Kaj si bil pa ti, Gregor?«

»Profesor,« je zašepetal Gregor Bregar in se plaho ozrl okoli sebe.

»A? Kaj?«

»Profesor, profesor slovenščine.«

Miklavž je kar omahnil na naslonjalo klopi. Začudenje mu je odprlo usta. Toda Gregor mu ni dal, da bi kar koli izgovoril. Primaknil se je tesno k Miklavžu, nagnil glavo k njegovemu ušesu in se prepustil spominom.

In sedita starca, tesno drug ob drugem. V Kostanjevi krošnji odмира življenje prav tako kot v njunih zgrbljenih telesih. Na rami starega Lavriča tiho obvisi bakren kostanjev list in se za hip zasveti v mlačnem soncu tako motno, kot bi delil žalost s tema starcema, ki ju spomin zapreda z nitjo grenkobe prav tako kot pajek svojo žrtev.

»Da, moja mladost,« je šepetal Gregor bolj sebi kot Miklavžu, ki si še ni opomogel od začudenja. »Moja mladost. Prazna, pusta leta brez otroške svobode, brez mladostnih razposajenosti, leta brez potolčenega nosu, brez razbitih kolen. Drobnost, mlado življenje, zaprto, zamorjeno v svetohlinskih senceh pobožne uradniške hišice v trnovskem predmestju. O, z osmimi leti sem znal dve sto strani debelo mašno knjižico, ki mi jo je mati kupila, skoro na pamet.

Zaradi te knjižice sem se enkrat edinkrat v svoji mladosti zravsal s sosedovim Matevžkom. V nedeljo po maši pred Trnovsko cerkvijo.

Ko sem stopil z debelo mašno knjigo mimo otrok se je Matevžek zasmel: »Ha, ha, ha, glejte Gregorčka, mežnarčka!« Mene je strašno jezilo, ker so mi vedno nagajali zaradi nesrečne knjige z »mežnarčkom«. V otroški togoti sem dvignil knjigo in z njo lopnil Matevžka po glavi. Plah kakor sem bil, pa me je že v naslednjem hipu zgrabil nepopisen strah. Krčevito sem stisnil knjigo in zbežal. Toda bolj kot sem tekkel, hitreje so me obletavale grozne misli in me pehale v smrtni obup: »Ojoj... premočno si zamahnil... in platnice knjige so tako trde... in kar po glavi si ga. Kaj če si ga ubil, Matevžka? Si ga... si ga... Zdaj že jokajo... njegova mama, oče, vsi ljudje v hiši jokajo za Matevžkom... in sosed nagne glavo k sosedu in šepetaje povpraša: 'Ti, kdo ga pa je, Matevžka, kdo ga je ubil?' 'Veste, tisti Gregorček, Bregarjev Gregorček... policija ga že išče'.

Šele proti večeru sem se pritihtapil v bližino doma. Previdno sem pogledal izza bližnjega vogala.

„Oho, tamle je, glejte ga! Ho, mežnarček, kje si pa bil?“, se mi je prismejal naproti »mrtvi« Matevžek. »Mi imamo pa takšno komedijo, vsa

hiša, vsi te iščemo že ves dan. He, meni se pa zdi, da boš doma tepen“ — je škodoželjno pristavil in me nenadoma boksnil: „Ná, to je pa za bunko, ki jo imam na glavi od tvoje knjige! Drugič pa kaj več!“, in že je izginil za vogalom.«

»Vidiš Miklavž Lavrič,« je mežikal s krvavimi očesci Gregor Bregar. »Tako se mi je tudi potem vedno godilo. Kadar koli sem stopil iz rodne hiše in zabredel — pa magari samo do gležnjev — v žuborečo reko resničnega življenja, vedno sem strahopetno zakrilil z rokami in vedno me je kdo sunil, prav tako kot ta sosedov Matevžek. Seveda, moja mati ni mogla nikoli doumeti, da je ozka, po muzeju figur dišeča soba v uradniški hišici sredi trnovskega predmestja nekaj drugega, kot velika dvorana življenja. Stopi, če moreš, stopi, s trdnim korakom po parketih te dvorane, če nisi nikoli smel iz čumnate, ki diši po muzeju voščenih figur. Da, da,« je že skoro vpil profesor Bregar na klopi ob Miklavžu. »To smo mi, ljudje iz čumnat, ki dišijo po muzeju voščenih figur. Ljudje, ki se jim sredi resničnega življenja velikokrat dogodi tako kot tistemu drobnemu liščku, ki smo ga imeli pri nas doma. Devet let v kletki. Rodil se je v njej. Nekoč pa smo pozabili zapreti vrata. Zletel je skozi odprto okno in se pomešal med vrabčke. In prav takrat je od nekod priplaval velik skobec. Vrabčki so se umno razbežali, lišček pa je samo preplašeno začivkal in počenil. Skobčevi kremplji so ga odnesli. In najhujše pri vsem tem je to, da v tistem liščku ni bilo greha, ni bilo krivde.«

Miklavž Lavrič je nekam postrani pogledoval Bregarja in nerodno kimal, kajti zadnjih njegovih besedi ni dobro razumel. Gregor pa je kar naprej ves hripav brundal sam vase in mežikal s krvavimi očesci: »Da, da to smo mi, ljudje iz sob, ki dišijo po voščenih figurah in zatohlem egoističnem udobju, iz čumnat, ki dišijo po majhnih podlostih, po majhnih zločinih, po majhnih ljudeh. In v vseh teh naših čumnatah je blata hinavstva na debelo, prav tako kot v tisti majhni uradniški hiši tam sredi trnovskega predmestja, kjer sem se rodil. O, kako nezdrave so vse te naše sobe, vse te naše hiše. Komaj sezidane, pa že razpadajo. Saj so jih sezidali šele naši očetje, ki jih je usoda kot prve potisnila z vaških kolovozov na mestni tlak. In čeprav so komaj sezidane, omet že odpada in stene razjedajo zelenkasti mahovi vlage. V resnici, hiše komaj sezidane, pa že razpadajo vse vlažne, vse nezdrave. In tako je že prvi rod, ki stopa preko praga teh hiš v življenje, močno bolehen, hinavski, slab.«

Gregor je utihnil. Dolgo je sedel brez besed. Čez čas mu je kot odmev privrelo na starčevske ustnice: »In najhujše pri vsem tem je to, da v tistem liščku ni bilo greha, ni bilo krivde.«

Miklavž je še vedno nerodno kimal, Gregor pa je tiho govoril: »Vidiš Miklavž, v taki čumnati, v taki hiši sem rasel naprej. Gimnazija. Univerza. Kakršni so bili prvi toni moje mladosti, kakor sta me oče in mati uglasila tako sem pel naprej. Moja mladeniška doba? Vse sam mol, tesnoben, zagrenjen... Moja prsa niso nikdar zaplala v zvonkem duru resničnega življenja... Miklavž, ali poslušáš?«

Miklavž je smrknil, da je izginila starčevska kapljica, ki mu je visela na koncu kljukastega nosu in brez besed samo prikimal. Gregor je

sklonil glavo, ko je prej hvaležno pogledal Miklavža, in spet je šepetaje razpredal sive spomine.

»In najhujše. Od sedme gimnazije naprej me je mučilo telo. Ženska, gola ženska mi je vedno poplesavala pred očmi. Iz navade sem opravljal duhovne vaje, hodil v cerkev in se prepiral s kolegi na univerzi o čisti ljubezni, o lepoti duš. Doma, v sobi, na skrivnem, sem pa sam v sebi počasi gnil in vsaka minuta moje samote je bila zavestno nečista. In ta razklanost, ta laž pred samim seboj mi je počasi natočila v žile strup hinavstva in strahopetstvo pred žensko. Ko sem diplomiral sem bil star štiri in dvajset let, pa nisem bil poljubil še nobenega dekleta.

...Potem sem dobil službo. V majhnem mestu. In takoj, ko sem tako odšel od doma, ko sem stopil v življenje, v resnično polnokrvno življenje, se je usul plaz.

...Na hrani sem bil v majhni restavraciji. Stregla mi je mlada, sočna natakara. Moje oči so bile polne vročinskih sanj. Toda podnevi si nisem upal spregovoriti z njo niti: dober dan. Ona pa me je hitro ocenila, spoznala ugodno priliko in se odločila, da napade sama. Napadla je. Podlegel sem takoj. Srečen, zaljubljen na smrt. In sem jo poročil, slišiš, Lavrič, po štirih mesecih moje prve službe sem jo poročil... In potem? Ko mi je dodobra razpihala telo, je pobegnila z bogatim trgovskim potnikom v inozemstvo... In nisem je videl nikoli več...«

»E, ja, ja, vedno sem rekel, da je ženska...«

Miklavž si ni upal dokončati stavka in je samo jezno pobrskal s palico po suhem listju pred klopjo.

Gregor je tiho nadaljeval: »Vidiš, Miklavž Lavrič, takrat sem sedel za mizo in prizo pil preko mere. Potem sem sedal za mizo vedno večkrat. V treh letih je moje telo že neizprosno zahtevalo: 'Gregor, daj vina, vsaj dva litra na dan'. In sem dajal telesu vina, vsaj dva litra na dan. In počasi se je razkrajala moja duša in moje telo... Vendar duša hitreje...

V devetnajstem letu svojega službovanja sem nekega večera, močno pijan nadlegoval učenko sedme gimnazije. Disciplinska preiskava — odpust iz državne službe...

V temo počasnega umiranja je potem samo še enkrat posvetil droben pramenček svetlobe... Vrag vedi, kdo je moji ženi, ki je v inozemstvu obogatela, povedal, kako je z menoj. In mi je pošiljala vsak mesec tri funte... To so bili edini srečni dnevi mojega življenja... Sem vsaj lahko v miru, brez večnih skrbi za denar — pil...

Potem je moja žena umrla. In zdaj sem tu, da na klopeh tele hiralnice vdano počakam, da bodo odtekli v neznano zadnji sokovi mojega telesa...«

Gregor Brezar je zaprl krvavi očesci in v kotičkih ust mu je nekaj zadrgetal. Miklavž Lavrič ga je hotel natanko pogledati, pa mu je solza zalila oči.

Klop, kjer sedita je že v senci. Oktobrsko sonce je odneslo za sleme zadnji žarek. Nad krošnjami že prhuta samotni netopir in trosi po dvorišču večerne sence, ki dišijo po temnih suknjah pogrebcev. Starca

pa sedita vsa negibna, vsa odsotna. Le izsušeni telesi sta na klopi, onadva pa romata po daljnih cestah spomina.

Čez dolgo se je Gregor zganil: »Eh, k vragu vse skupaj. Najhujše je to, da ni nobene pijače. V resnici Miklavž, vse bi še bilo v tejle hiralnici, samo pijače, pijače ni nobene...«

Miklavž Lavrič si je z velikim rdečkastim robcem počasi obrisal še vedno solzne oči. Potem je tiho vstal, zastokal, ko je vzravnal hrbtenico in oddrsal preko dvorišča, da je kostanjevo listje na tleh mrtvo šumelo. Šel je po stopnjicah v prvo nadstropje, v spalnico, stopil k svoji revni postelji, se plaho ozrl okoli sebe, hitro privzdignil vzglavje, izvlekel majhno stekleničico in oddrsal nazaj na dvorišče h Gregorju. Ponudil mu je stekleničico: »Ná, tole! Sem si hranil na skrivnem, če bi me spet trgalo, da bi se mazal. Čisto malo nekakšnih rož je namočenih, ampak drugače je pa dobra slivovka. Gregor, kar spij!«

Gregor Bregar je dvignil glavo, vzel stekleničico, s krvavim očescem topló, kot zmore samo starec starca, pogledal Miklavža in izpil do dna...

Nad golimi kostanji še vedno prhuta samotni netopir in troši po dvorišču hiralnice vlažne sence jesenskega večera, ki dišijo po dolgih, črnih suknjah pogrebcev...

SEDMA PESEM

VLADISLAV PETKOVIČ-DIS

*Mimo so aprili
in mi nič več nismo
in nikdar ne bomo tisto, kar smo bili.*

*Tiho, vedno tiše
odtekajo dnevi,
vse razglede k soncu megla nam zabriše.*

*Tu so rože njene
in sprememba ista,
toda naše pesmi so že razglašene.*

*Danes nam ne sije
kakor nam je preje
zmaga in ljubezen in bodočnost čista.*

*Prišli smo do meje.
Stvarnost le spominja
nas na čase tiste, ko se sonce smeje.*

*Nebes je le njiva
luči in modrine,
v nji se tako trudno, žalostno počiva.*

*Nam sedaj ni treba
cvetja in objemov
kot okras mladosti, da se dvom prežene.*

*Proč so skrivne sanje
in nemir življenja,
ki vso moč mu daje krvi valovanje.*

*Kakor plašč čez pleča,
mehek in iz svile,
vse preteklo bilo nam je obča sreča.*

*Mimo so aprili
in solze teko nam,
ker nismo več tisto, kar smo nekdanj bili.*

Prevedel Tone Potokar.

VLADISLAV PETKOVIĆ-DIS

TONE POTOVAR

Pesnik »Utopljenih duš« Vladislav Petković-Dis, o katerem bom na kratko spregovoril, je po vsem videzu največja žrtev na srbskem Parnasu. Žrtev okolice in razmer, v katerih je živel, žrtev časa. Preden se poglobimo v njegovo delo, ga razčlenimo in pojasnimo, zakaj ga sodobniki — ne vsi do zadnjega, ampak tisti, ki so imeli tisti čas v književni kritiki prvo besedo — niso prav razumeli in pravično cenili, se je treba seznaniti s Petkovićem-človekom, z njegovim življenjem, ki nudi marsikako osvetlitev njegovega dela in je v nujni zvezi z njegovim doživljanjem in pojmovanjem sveta in življenja.

Petković se je rodil v Zablaću blizu Čačka pred nastopom pomladi leta 1880. in bi potem takem pred kratkim praznoval šestdesetletnico življenja, če ne bi bil že zdavnaj v grobu. Njegov oče, ki se je doselil iz južnih strani, iz okolice Kumanova, je bil krčmar, pa mu ni neslo in je propadel in sploh zapustil družino. Mati, ki je bila doma iz okolice Čačka, se je potem sama ubijala s številno družino, saj je bilo trinajst otrok, ki so pa zapovrstjo umrli, tako da so odrasli samo trije. Vladislava je mati dala v šole, končal je gimnazijo, mature pa niti vdrugo ni opravil, tako da se je moral potem zadovoljiti s službo ljudskošolskega učitelja v hribovski vasi v severovzhodni Srbiji. Pozneje je bil po Pašićevem priporočilu sprejet za mitničarskega pisarja v Beogradu. Tudi v tej službi ni bil posebno dolgo. Postal je korektor in kasneje sotrudnik nekaterih beograjskih listov.

Njegovo življenje je bilo težko, vedno je bil brez denarja, razen tega je bil pa že iz mlada bolehen in podvržen jetiki, ki je kasneje najresneje ogrožala njegovo življenje. Morda je edini zares srečni dogodek bila njegova ženitev leta 1911. Tovariši so ga spremili v cerkev in poroko so opravili brez vseh posebnih ceremonij. Niti prstana ni kupil, pa so kar v cerkvi odlomili kos žice iz deznika in mu napravili prstan. V zakonu je bil srečen, družina mu je bila edino prijazno in prijetno zavetje. Žena mu je rodila sina in hčerko in ta dva otroka sta bila največja uteha sicer nesrečnemu pesniku. Prišle so vojne, balkanska in svetovna, pesnik je bežal skozi Albanijo na Jadransko morje in potem v Pariz, dočim je družina ostala v zavzetem Beogradu. Dolgo časa ni bil niti v pismeni zvezi z njimi, kajti stroga vojna cenzura ni oddajala pisem, ki so prispela iz sovražnih držav. Spomladi leta 1917. je krenil iz Pariza skozi Italijo na Krf iskat zdravja in počitka in urejat vprašanje svoje plače, ki je s Krfa neki njegov znanec že dalj časa ni pošiljal njegovi ženi v Beograd. Iz Italije se je odpeljal na torpedovki »Italia«, ki jo je pa prihodnji dan 16. maja 1917. leta neka nemška podmornica torpedirala sredi Jadranskega morja in je z ladjo vred utonil tudi pesnik »Utopljenih duš«, prav tako kakor je v svojih pesmih tudi preroško naslikal svojo smrt. Ko so grški mornarji potegnili iz morja njegovo truplo, so po poročilu v nekrologu, ki mu ga je napisal Branko Lazarević, našli v žepu vsega skupaj poldrugo drahmo denarja. Vladislav Petković-Dis (to drugo ime si je privzel po treh zaporednih črkah svojega imena) je torej umrl reven, kakršen je bil vse svoje življenje.

Disovo književno delo ni obilno. Izdal je dve pesniški zbirki, že omenjene »Utopljene duše« (1911) in »Mi čakamo carja!« (1913). Umetniška vrednost prve je daleč pred drugo. Da bi prav razumeli odklonitev Disove lirike od strani srbske službene kritike tistega časa, zlasti njenega tribuna Jovana Skerlića, ki je obenem prvi grobar pesnika »Utopljenih duš«, je treba malce osvetliti razmere, v katerih se je razvijalo srbsko kulturno in javno življenje, zlasti duh časa pred velikima vojnama. Morda bomo tako pravičnejši nasproti kritikom, ki jih pa v celoti ni mogoče opravičiti, vsaj Skerlića ne.

Po padcu Obrenovičev na začetku novega stoletja, ki je povzročil sprostitev političnega, pa tudi kulturnega življenja, se je v Srbiji marsikaj spremenilo. Leta pred balkansko in svetovno vojno so bila polna nekega splošnega zbiranja sil za veliko odločitev. Narodni tribuni, med katerimi je imel tudi Jovan Skerlić kot voditelj mladine precej odločilno besedo, so bili pristaši realne politike, pa tudi realnega delovanja na kulturnem in književnem področju. Čas je bil v svoji resnosti tak, da ni bil niti malo pripraven in sprejemljiv za liriko, kakršna je bila Disova. Šumadijska zdrava logika Skerličeva je zmagovala, čeprav za pesniško v pravem smislu besede ni imela smisla. To je bil tisti usodni moment, zaradi katerega Disa niso ne razumeli, ne priznali.

Vedeti je namreč treba, da je bil Dis boem, sanjač, pesimist, brez vidnega stolčka v družabni hierarhiji (kar je celó še dandanašnji tu in tam skrita ovira pri pravilnem in pravičnem ocenjevanju umetniškega udeleževanja in vrednotenja!), zraven tega pa je bil podvržen alkoholu, rad je zahajal v skadarlijske boemske kroge in pisal žalostne pesmi, sicer se pa ni menil ne za nacionalistične tirade, ki so bile tako

v modi, ni služil nobeni kateriji in stranki, ampak živel lepo zase. Če povem, da se je istočasno zgoraj, na Terazijah, zbiral čisto drugačen krog književnikov in javnih delavcev, ki je imel v svojem programu realistično politiko in narodno obnovo, ki se je navduševal za lepo zunanost in ki je tudi književnost in umetnost vprezal v nacionalne ojnice, ni čudno, če ta krog, ki je sicer priznaval Dučića in tudi Rakića, ni hotel priznati Petkovića-Disa. Dučić in Rakić, oba učenca francoske šole, ki so jo tako po krivici očiteli prav Disu, ki francoščine niti znal ni, sta postala priznana in slavljen pesnika, in to kljub vsemu pesimizmu, ki je zlasti pri drugem tako očiten. Rado se zgodi, da ljudje merijo isto blago z različnimi vatli. Tako je bilo tudi v tem primeru. Dučić in Rakić sta bila deloma po svojem družabnem položaju, rodu, zvezah, pa tudi po sodelovanju v vodilni reviji terazijskega profesor-skega kroga »Srbskem književnem glasniku« itd. v takem položaju, da ju ni bilo mogoče brskirati. In ker ju ni bilo mogoče brskirati, so prešli v drugo skrajnost: proglasili so ju za pesniška barda tiste pred-vojne generacije, dočim za Disa niso imeli lepe besede.

Poglejmo sedaj na kratko Disovo liriko, da bomo videli, zakaj je povzročila tolik odpor pri kritikih tistega časa. Stoji, da Dis ni skoraj nikoli virtuoza besede, da v njegovih pesmih ni tiste izglajenosti, blešča-ve, zunanje dovršenosti, ki je bila tako draga takratnemu okusu. Nihče pa ne more trditi, da v njegovih pesmih ni globine, občutenosti, pre-finjene nežnosti, celó mistike. Zbirka »Utopljene duše«, ki pomeni naj-boljše, kar je pesnik dal, je morala iziti v samozaložbi. In Jovan Skerlić se je takoj vrgel na tridesetletnega pesnika in ga načelno obsodil. Pro-glasil ga je za amoralnega, bolnega in asocialnega pesnika. V Disu je res skoraj sama žalost, pogrebi (saj je v svoji mladosti gledal, kako so deset krst njegovih bratov in sester odnesli na pokopališče!), smrti, pesimizem, zatopljenost v praznoto, resignacija. Toda to je bila bolezen takratne mlade generacije, kateri so poleg Disa podlegali tudi drugi, tako zlasti njegova tovariša v Apolonu Milan Simić, ki je končal v norišnici, in pa drugi še danes živeči pesimistični pesnik Sima Pandu-rović. Najzanimivejše je to, da je Skerlić trdil, da Dis oponaša Baudela-ira in Rimbauda, da je plagiator, in to plagiator iz tretje roke. Dis pa niti bral ni nikoli teh dveh francoskih pesnikov, ampak se je njegova pesem rodila čisto avtohtono in bila potem takem originalna. Prešernov nasvet: »Pusti peti mojga slavca, kakor sem mu grlo vstvaril,« je bil vsekakor na mestu tudi v tem primeru. Kajti druga Disova zbirka »Mi-čakamo carja«, ki je napisana deloma pod sugestijo tistih, ki so ga ob prvi devali v nič, zaostaja daleč za prvo.

Sicer je pa prav Dis morda najhvaležnejša pesniška osebnost pri Srbih, kar zadeva psihološko proučevanje. Zahajal je na miselna stranpota, skoraj redno živel v nekakem transu, v sanjski zamaknjenosti, v obupu nad življenjem in splošno pokvarjenostjo. Odtod izvira, po mojem, tudi navidezna zunanja nejasnost nekaterih stihov in pesmi in nenavad-nost, celo drastičnost posameznih figur. Dis je bil idealist, čista slovan-ska duša, podvržen resignaciji, ki je mejila na pesimizem. Vendar je v najgloblji notranjosti bil Dis kljub vsemu pesimizmu optimist, človek, ki je pošteno, pa čeprav zasanjano mislil in prav tako pošteno hotel. Pesmi kakor so »Naši dnevi«, ki so menda najdržnejši protest v srbski

likri proti splošni pokvarjenosti in korumpiranosti, pa »Morda spi«, vizija ljubezni do žene, kakršnih sem malo bral, in »Nirvana«, ki je tako karakteristična zanj, in »Utopljene duše«, po kateri je tudi naslovil svojo prvo pesniško knjigo, bodo ostale.

Ob koncu naj omenim še to, da je sodba o pesniku Disu danes v marsičem drugačna in pozitivnejša kakor je bila za Skerličevih časov. K temu je veliko pripomogla tudi najnovejša izdaja njegovega opusa pri »Srbski književni zadrugi« lansko jesen. Zbirko je uredil priznani pesnik in estet in sedanji urednik »Srbskega književnega glasnika« Božidar Kovačević in jo opremil s prikupnim predgovorom. Tako je srbski modernist Vladislav Petković-Dis, ki ima marsikaj sorodnega s prvimi pesmimi našega Cankarja in tudi Župančiča, po tridesetih letih postavljen na tisto mesto v srbski književnosti, ki ga zasluži.

R A Z N O

PROFESOR DR. FRANC KIDRIČ ŠESTDESETLETNIK

Univerzitetni profesor in član akademije dr. Franc Kidrič je praznoval dne 23. marca šestdesetletnico svojega rojstva. Profesor Kidrič je eden najvidnejših reprezentantov naše univerze in ena najmarkantnejših osebnosti našega javnega življenja sploh. Pred nami se razgrinja zdaj njegovo presenetljivo plodno življenje, ki je zlasti zadnjih 20 let rodilo slovenski kulturi bogate in nepozabne sadove.

Kidričeve objavljene knjige, razprave, ocene, članki, korespondenca in komentari dosežajo visoko številko okrog 120, ki ji pa moramo še prišteti 116 člankov v slovenskem biografskem leksikonu ter 26 člankov v Narodni enciklopediji. Kakšno ogromno delo je to, si skoraj ni mogoče predstavljati. Bibliografijo Kidričevih del do leta 1929. nahajamo v knjigi »Zgodovina slovenske univerze«, ostalo se nam menda obeta v reviji Slavističnega društva »Slovenski jezik«, ki bo svojo prihodnjo številko posvetila profesorju Kidriču. Iz ogromnega števila Kidričevih del naj omenimo posebej samo njegovo sijajno pisano delo »Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert. Eine literarhistorisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung. — Heidelberg 1919«, ki mu je prineslo evropski sloves in ki je temeljno delo za poznanje našega protestantizma. Nadalje naj omenimo izklesano »Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja v Razpravah I. 1923«, knjigo Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, Primicevo korespondenco, monumentalno »Zgodovino slovenskega slovstva od začetka do Zoisove smrti« in izdajo, komentar in monografijo o Prešernu.

Vsi, ki so imeli srečo, da so bili na naši mladi univerzi njegovi učenci, so rasli ob njegovem delu in v svojem razvoju dobrodejno občutili vpliv njegove osebnosti. Od njega so se lahko naučili mnogo, če so znali sprejemati, kar se jim je nudilo. Kot bodoče znanstvene delavce jih je delo profesorja Kidriča neprestano opozarjalo na to, da je dognano, prijemljivo dejstvo slejkoprej osnova znanstvenega dela in da je metodična, sistematična, pregledna razporeditev gradiva in jasna ter natančna formulacija misli prva podlaga vsakega pravega znanstvenega prikazovanja. V času in na razvojni stopnji, ko človek nagiba k širokim formulam in ko naravnost hlepi po čarobnih odkritjih in svetovnih razodetjih, si skoraj ne moremo misliti boljše protiteži, boljšega sredstva, da si ohrani notranje ravnesje, kakor mu ga more nuditi nekoliko skepse, izhajajoče iz stvarne presoje dejstev, ki mlademu človeku omogoča, da si ustvari kritičen odnos do sebe in do sveta, ki ga obdaja.

Kot človek pa nudi profesor Kidrič svojemu učencu vzgled vzorne delovne discipline, kakor bi ga lepšega težko našli. Saj je znano, da vstaja redno že ob petih zjutraj in da dela zdržema vse dopoldne. Kako zelo važen je tak bodri len vzgled zlasti za nas Slovence, ki smo zadnjih dvajset let često dokazali, kako malo smisla imamo za pravilno razdelitev časa in kako ne znamo pravilno izpolniti trenutkov, ki nam jih nudi bežno življenje. Koliko talentiranih ljudi, koliko misli in koliko delovnega časa je že šlo pri nas v izgubo.

Če si danes za presojo človekove osebnosti utirajo nova merila pot, po katerih

velja človek toliko, kolikor je storil za sredino, iz katere izhaja, in kolikor je napravil s trdim delom iz sebe in kakor je porabil svoj čas, je to v nemajhni meri zasluga takih mož, kakršni so profesor Kidrič. Bolj kot kdaj prej terja čas ljudi, ki so sposobni za stvarno delo in ki so disciplinirani dovolj, da obvladajo svoje življenje in ne dopuste, da bi jim čas uhajal neopaženo skozi prste.

Želimo profesorju Kidriču, da bi mu bilo dano še dolga, dolga leta obdelovati njivo našega slovstva in izvršiti vse načrte, prav do zadnjega.

M. M.

NASI NAJMLAJŠI IN PESNIŠKA ZBIRKA »ODČARANI SVET«

Naš sotrudnik nam je izročil pričujočo oceno, ki jo je napisal njegov učenec osmošolec J. B. kot domačo nalogo. Ker nam ta ocena po eni strani dokazuje živo zanimanje naše mladine za poezijo, po drugi strani pa očitno kaže, da je nekaj več kakor samo zanimiva posebnost, jo priobčujemo. V informacijo naj pripomnimo, da so morali učenci za nalogo napisati v obliki ocene svoje mnenje o kakem literarnem delu, ki jim je še sveže v spominu.

Božo Vodušek: *Odčarani svet*. V povojni moderni slovenski liriki zavzema nekaj do l. 1934. (ko je izšla Kocbekova Zemlja) najvidnejše mesto ekspresionisti. Njihova lirika je medla in kljub pravim liričnim biserom, ki se skrivajo v njihovi vsestranski nabrekliosti, nimamo med njimi nobenega poeta Prešernovega ali Župancičevega kova. S svojim bolečim spiritualizmom si sami niso bili na jasnem (naša ekspresionistična doba je v mnogoterem smislu podobna romantični), predvsem pa si niso bili na jasnem, kako bi se rešili iz svojega začaranega liričnega kroga. Za slovensko literaturo bi to rešenje pomenilo srečo, ekspresionisti so bili namreč sila brezplodni. Slovstvo, ki se odreka življenski konkretnosti — in to je bistven znak ekspresionizma — se mora idejno utesniti, vsebinsko pa se naposled omejuje le na bolj ali manj zaokrožen kompleks motivov in variacij.

Če hočemo poročati o Voduškovih knjigi *Odčarani svet*, se moramo nujno spomniti na ekspresionizem, v čegar območju se je Vodušek v svojem prvem razvojnem obdobju nahajal. Prav v začetku ga je z ekspresionisti družila celo izrazito katoliška lirika, pozneje pa ga je njegova eksplozivna in globoka narava gnala na svojska pota. V umetnosti pa se je pričel zavedati tveganosti ekspresionizma.

Rešitev ekspresionizma vidi v celotnem vnašanju življenjske problematike vanj. To videnje pomeni prvo zrelo dobo njegovega ustvarjanja in začetne pesmi v *Odčaranem svetu*.

Voduškovu knjigo lahko razdelimo po razvojnih fazah vsebine in pesniških prijemov na štiri dele. Prvi razdelek sega do Balade v staromodnem slogu, drugi do soneta Poet v zadregi, tretji do Zračnega napada.

Prvi razdelek nosi v sebi najznačilnejše poteze ekspresionizma. Te pesmi so na eni strani podobne Kocbekovim, na drugi pa Podbevškovim. S Kocbekom Voduška bliža poetična strast popisovanja (*Netopirji*), s Podbevškom pa mrzlično vnašanje modernega sveta v pesem. (Mesto v noči). Pesniška oblika je prosti verz (le verset), ki je zasnovan pri Vodušku na popolnoma poseben način. Ni milosten kot pri klasiku verzéja Paulu Claudelu, ni odišavljen z napetim notranjim ritmom kot pri Kocbeku, pač pa razbeljeno tegoben, v svojem blešččem, sarkastičnem razpadanju edinovrsten.

V razpaljenosti svojega verza se Vodušek loči od katoliških ekspresionistov, na tej posebnosti mu je zasnovan ves nadaljnji razvoj.

Od Balade v staromodnem slogu dalje moremo že zapaziti nov element v Voduškovih poeziji, ki postaja v nadaljnjem razvoju stopnjema očitnejši. Poleg tega, da pesem vklene v dano obliko, da poišče še nikdar poiskane rime, vnese v pesem staromodnost, bodisi iz antike ali pa nje odsvita renesanse. Staromodnost je pri Vodušku zanimivost, ki ni le navidezna, ampak sega v temelje njegovega psihofizičnega organizma. Ni slučaj, da je na opremi knjige antična figura, slastna v svoji davni dognanosti. Globine Voduškovih poezij poslej razodevajo neverjetno veliko antičnih elementov poezije. Slastna dognanost te pesmi je človeku užitek, Homer in Horac sta tu povedana po slovensko. S Homerjevo poezijo bliža Voduška seksualna slast velikih ljudi in tôpo, nekrščansko zrenje na predmetnost sveta in dogajanje v svetu, s Horacem pa opisovanje liričnih doživetij v naravi. Od Grkov je sprejel poezijo telesa in duše, od Rimljanov poezijo narave. — Kakorkoli je tako poročanje tvegano, vendar človeka navdaja zavest, da tudi pesnik sam podobno gleda na svoje stvaritve, ker dosledno pojmuje poezijo kot harmoničen spoj duha in mesa in zato spiritualizem krščanskega smisla spontano zavodi v zlobno borbo proti njemu. Tudi pri izboru pesmi za *Odčarani svet* je igralo njegovo osnovno pojmovanje poezije edino vlogo: odvrnil je vse spiritualistične pesmi, dasi spadajo po objektivnem zrenju nekatere med njimi med Voduškovih najlepše lirične stvaritve.

Božo Vodušek s pesmijo razodeva svoje pojmovanje pesniške umetnosti. Dojema jo prostorninsko in slušno. Zanj je preživa in slastna realnost, ki čarobno okoplje sicer kaj preprosto besedje. Besedje mu ni alfa in omega poezije, kvečjemu iks in epsilon. Poezija lahko obstoja izven besedi. Besedje je le slučajen pripomoček, ki si je nadel čar poezije. — Imenitno izrazi Vodušek svoje pojmovanje poezije v prvi kitici pesmi Vrnitev k sebi:

Ali te bom spet začutil,
ti tenki, čisti curek,
ti beli, svetli glas,
globoko, temno dno?

S pesmijo Jutro dolžnosti se končata prva dva dela. V drugem delu moremo opazovati, kako ekspresionizem zapušča Voduškovo pesem kot sneg spomladi travnike. Tu pa tam ga je še kakšna bela krpa, med njimi pa se kaže nova zemlja. Na prvi videz se človeku zdi, da se bomo znašli v kraljestvu župantičevskega kramljanja (Ljubezenska lekcija, Balada o pisanem svetu, Bolezen stoletja...), vendar smo kljub temu potrjeni, da lahko v drugem delu iščemo nastavke za bodoči, čisto svojstveni obraz Voduškove poezije.

Tretji del obsega 46 sonetov. Pri Vodušku se je zgodil preobrat, ki smo ga vse doslej pričakovali. Jaz mu ni več pesniško žarišče, izvor njegove pesmi leži izven njegove osebe v predmetnosti sveta. Stil je umirjen, izklesan, pesniška logika dosledna in klasična v svoji originalnosti. Enostavne dogodke zna z imenitno poezijo ovenčati. Trenutek izbiri do skrajnosti in ga napihne na najširšo možno prostornino. Mirujoči predmeti so mu pa pregovorna poezija. Njegovo pesniško osebo pa nam določa zdaj le njegov odnos do predmetov; zdaj lahko varneje prodremo v prostorje njegove osebnosti. Človeka namreč bolj določa gloriola predmetov, ki si jih je okoli sebe nagromadil, kot še tako prefinjeno razkazovanje notranjosti, ki je konec koncev lahko najbolj varljivo. Vodušek se je v teh sonetih vzpel do viška, pesniška skladnost oblike in vsebine dosega popolnost. K posrečenemu pesniškemu obratu pa so pripomogli precej klasiki svetovne poezije, ki jih je Vodušek proučeval. V teh sonetih se namreč po načinu pesniškega gledanja približuje zdaj Françoisu Villonu, zdaj Heineju in Baudelaireju, po duševnem ozračju pa Voltairju. S slednjim ga družijo predvsem smeh (= zasmeh), ki je nujen psihološki pojav pri brezbožnikih, kot pravi filozof smeha Henri Bergson.

Voduškova knjiga se ne konča s kakšno visoko pesmijo, četrti del Odčaranega sveta

je najbolj ponižen in mrzel. — Z Odčaranim svetom je slovenska lirika premagala ekspresionizem in pokazala pot iz njega. Ta pot obstoji v uporabljanju ekspresionističnih pesniških pridobitev in njih cepljenju na novega človeka, ki ni zgolj duh, v nebo zagledan, temveč problematičen spoj duha in mesa. Vodušek ni nikakršen pesniški avantgardist, za Kocbekom ob Gradniku si je ustvaril svojstven položaj v slovenskem slovstvu, ki bolj gleda v preteklost kot v bodočnost, ki je zelo, zelo podoben položaju, ki ga je nekdaj v francoski literaturi zavzemal Charles Baudelaire. — K Voduškovi knjigi Odčaranega sveta se bodo ljudje povračali in povračali, danes nam je pesnik preblizu, da bi znali do kraja razumeti njegovo strnjeno bogastvo.

Jože B.

RECITACIJSKI VEČER HRVATSKIH KNJIŽEVNIKOV V LJUBLJANI

8. marca t. l. je na povabilo »Društva slovenskih književnikov« priredila skupina hrvatskih književnikov v ljubljanski drami recitacijski večer, ki se je razvil v neprisiljeno manifestacijo za medsebojno spoznavanje in sodelovanje dveh jezikovno in narodnostno tako sorodnih kulturnih območij kakor sta ravno slovensko in hrvatsko. Čeprav so se pripravili za ta večer vršile čisto tiho in neopazeno in je bilo šele zadnje dneve nekaj informativnih člankov v slovenskem časopisju, je bilo gledališče vendarle nabito polno; dokaz, da je ljubljanska publika na prvi mah razumela pomembnost te prireditve.

V imenu »Društva slovenskih književnikov« je pozdravil hrvatske tovariše prof. Fr. Koblar s tehtnim nagovorom, v katerem je poudaril, kako potrebne so tesnejše vezi med obema narodoma. Odgovoril mu je vodja hrvatske skupine in predsednik »Društva hrvatskih književnikov« dr. Ilija Jakovljević, ki je med drugim dejal: »Odzvali smo se prijateljskemu povabilu slovenskih tovarišev in prišli v metropolo bratskega slovenskega naroda predvsem zato, da s svojo prisotnostjo manifestiramo misel naše vzajemnosti in kulturnega sodelovanja... Dolgoletne duhovne zveze so bile v zadnjem času res nekoliko bolj zrahljane, toda docela niso bile nikoli pretrgane. Sedaj se spet krepijo. In današnji večer naj bi po želji slovenskih in hrvatskih književnikov, a tudi — kakor sem prepričan — po želji slovenskega in hrvatskega naroda, postal začetek obnove in krepitve našega kulturnega sodelovanja.« Nato se je pričel recitacijski večer, ki ga je uvedel dr. I. Jakovljević s kratkim, a preglednim orisom

književnikov, ki so bili izbrani, da zastopajo hrvatsko leposlovje na ljubljanskem večeru. Ta uvod je zaključil z besedami: »Če moje besede vsaj pri nekaterih zbude zanimanje za hrvatsko knjigo, trud ne bo zastonj. Ko se bomo boljše poznali, se bomo tudi bolj ljubili. Hrvati in Slovenci se moramo zavedati, da nas naše sosedstvo, zapadna civilizacija, geopolitični položaj in vse okoliščine silijo k slogi, sodelovanju in k solidarnosti. Po svoji usodi smo bolj povezani, kot se morda marsikomu zdi. Hrvatski in slovenski književniki to instinktivno čutijo. In noben narod se še ni prevaral, če je poslušal glas svojih pesnikov, ki se niso ločili od duha svojega naroda, ker je ta obenem tudi sam glas naroda.« Nato so recitirali iz svojih del Dobriša Cesarič, Dragutin Tadijanovič, Novak Simić, Ivo Kozarčanin, Vladislav Kušan in Ivan Goran Kovačić. Sami mladi ljudje, ki so se razvili nekako v istem krogu in ki kot priznani književniki obenem z drugimi svojimi tovariši reprezentirajo sodobno hrvatsko knjigo. Publika je vsakemu posebej pazljivo sledila in jih po vrsti nagrajała s ploskanjem. Ves večer je zapustil najugodnejši vtis in iskreno si želimo, da bi se začeti stiki poglabljali in razvijali.

—z

SIMO MATAVULJ:

»BILJEŠKE JEDNOG PISCA«

Zastopniki memoarske literature so v srbski kakor v vseh južnoslovanskih književnostih redko sejani. S tega področja bi bilo mogoče omeniti »Memoare« prote Mateja Nenadovića, ki so zlasti zanimiv vir za zgodovino Karadjordjeve vstaje, »Primere čojstva i junaštva« Črnogorca Marka Miljanova in pa, če posežemo še bolj nazaj, »Život i priključenja« znanega Dositija Obradovića. Tem trem delom se častno pridružujejo zgoraj omenjene beleške pripovednika Sime Matavulja.

Simo Matavulj je za tisti čas in razmere prebrodil dosti sveta, pa ni čudno, če je vedel tudi precej povedati. Rodil se je v Šibeniku leta 1852. Po družinski tradiciji bi bil moral postati duhovnik. Pa ni. Mati ga je bila pripeljala v samostan Krupa pod Velebitom, knjige, ki jih je začel pisatelj strastno prebirati, pa so ga zvlekale iz samostana. V Zadru je dovršil učiteljske, bil ljudskošolski učitelj v vasi Islam v Ravnih Kotarih, bil od 1874. do 1881. profesor italijanščine na pomorski

šoli v Novem (Hercegnovi), se udeležil hercegovske vstaje leta 1875., pozneje pa tudi bokeljske (1881.), potem pa radi političnega preganjanja zbežal na Cetinje, kjer je bil na gimnaziji profesor francoščine, inspektor ljudskega šolstva in nazadnje učitelj črnogorskega prestolonaslednika. Leta 1889. je odšel v Srbijo, bil nekaj časa profesor, potem se je pa docela posvetil književnosti. Znana so njegova potovanja skozi Italijo v Francijo (1882. in 1900.), v Avstrijo in v Atene in Carigrad (1906.). Prepotoval je tudi Nemčijo, Španijo in del severne Afrike. Leta 1908. je umrl. Pisal je mnogo, zlasti iz dalmatinskega, črnogorskega in beograjskega življenja. Najbolj znano njegovo delo je roman »Bakonja fra Brne« (1892.). Razen tega je napisal še roman »Uskoke« (1892.), dve drami, dvanajst knjig novel in povesti, knjigo o Boki Kotorski in več člankov in potopisov. Prevajal je zlasti francoske pisatelje, in sicer najboljše, od angleških pa Dickensa. Duhovita je njegova satira »V Mavritaniji«, kjer je opisal Črno goro in življenje v njej.

»Bilješke jednog pisca«, ki so prav za prav nedovršena avtobiografija pisateljeva, so izhajale v letih 1898—1903 v nadaljevanjih v »Letopisu Matice srbske« v Novem Sadu. V njih je na kratko opisano pisateljevo učiteljevanje v severni Dalmaciji kakor tudi bivanje v Hercegovnem, največji del knjige pa zavzemajo spomini iz življenja na Cetinju, ki nudijo pestro in verodostojno sliko črnogorskega življenja in črnogorske prestolnice v osemdesetih letih preteklega stoletja. Nimam namena obširneje govoriti o vsem mogočem, kar vsebuje ta knjiga. Povedati hočem le to, da je sila zanimiva v toliko, ker nam odkriva rast in zorenje znanega srbskega pripovednika, zlasti pa še, ker nam v vseh potankostih in iskrenosti, ki je prirojena Dalmatincu, opisuje preprosto državno življenje in delovanje države v miniaturni, kakršna je bila takrat Črna gora. Delo je napisano tako zanimivo, privlačno in duhovito, da ga človek skoraj ne more odložiti, dokler ne pride do konca. Na nekaj čez 260. straneh spoznamo pisatelja-človeka zdaleč bolje in intimneje kakor v ostalih njegovih književnih delih. Razkril nam je svojo dušo in svoje srce. Zanimiv je tudi njegov jezik, ki ni čisto književni, ampak pogosto cika na dalmatinska narečja, pa je kljub vsemu sočen in jedrnat, dasi tu in tam diši malce po sosednji italijanščini. Knjiga je izšla pri »Srbski književni zadrugi«.

T. P.

**Salda-konte, štrance, journale,
šolske zvezke, mape, odjemal-
ne knjižice, risalne bloke itd.**

nudi po izredno ugodnih cenah

***Knjigoveznica
Jugoslovanske
tiskarne***

***v Ljubljani
Kopitarjeva 6
2. nadstropje***

Klišeje

*vseh
 vrst
 po
 fotogra-
 fijah
 in
 risbah
 izvaja*
**Klišarna
 St. Deu**
Ljubljana, Dalmatinova ul. 13

Vloge

na knjižice in tekoče račune
 obrestujejo najugodneje

posojila

dajejo proti zadostnemu kritju

vrednostne papirje

kupujejo, prodajajo,
 lombardirajo in posojajo

HRANILNICA DRAVSKE BANOVIN

LJUBLJANA * MARIBOR * CELJE * KOČEVJE

Tiskarna Merkur

LJUBLJANA, GREGORČIČEVA UL. 23

SE PRIPOROČA ZA CENJ. NAROCILA, KI JIH BO IZVRŠILA HITRO,
 LICNO IN PO ZMERNI CENI / TISKA KNJIGE, BROŠURE, ČASOPISE,
 REVJE, KUVERTE, MEMORANDE, RAČUNE, LETAKE, LEPAKE,
 POSETNE KARTE, LETNA POROČILA, VSTOPNICE, VABILA ITD.
 VSE TISKOVINE TISKA V ENI ALI VEC BARVAH

V LASTNI ZALOZBI IZDAJA: »SLUŽBENI LIST KRALJEVSKE BANSKE
 UPRAVE DRAVSKE BANOVIN« IN »ZBIRKO ZAKONOV IN UREDB«,
 KATERE SEZNAM VAM NA ŽELJO DOPOSLE
 TELEFON 25-52